

Percepcija Turaka kod hrvatskih latinista u 16. stoljeću

Blažević, Ana Mari

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:744807>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-16**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Ana Mari Blažević

**PERCEPCIJA TURAKA KOD
HRVATSKIH LATINISTA
U 16. STOLJEĆU**

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

HRVATSKI STUDIJI SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ODSJEK ZA HRVATSKI LATINITET

ANA MARI BLAŽEVIĆ

**PERCEPCIJA TURAKA KOD HRVATSKIH
LATINISTA U 16. STOLJEĆU**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Tamara Tvrtković

Zagreb, 2017.

Sažetak rada:

Hrvatsku su početkom 16. stoljeća počeli nazivati *Antemurale Christianitatis* jer se nalazila na granici između kršćanske Europe i Turaka muslimana koji su željeli sebi podjarmiti Europu. Zbog toga su hrvatski latinisti mogli iz prve ruke vidjeti kakvi su Turci. U isto vrijeme je renesansa kao aktualni književni pravac poticala individualizam pa su hrvatski autori otvoreno pisali o Turcima i nevoljama koje ih snalaze. Budući da je turski narod predstavljao opasnost za skoro svaku zemlju u Europi, ta djela su bila rado čitana. Ovaj rad je analizirao dvadeset i dva takva djela kako bi ponudio sliku koju su o Turcima imali hrvatski latinisti te koja se kao takva širila po Europi. Prvo su ponuđene neke osnovne informacije o književnosti 16. stoljeća. Također je rečeno nešto o autorima i djelima obrađenima u radu. Nakon toga su se analizirala djela prema tome jesu li *antiturcica* ili nisu kako bi se vidjelo postoji li razlika u percepciji turskog naroda u te dvije skupine. Zatim je napravljena analiza percepcije Turaka prije i poslije bitke na Mohačkom polju. Nadalje, analizirana je i uspoređena percepcija Turaka prema različitim žanrovima. Nakon toga je ponuđen pregled izraza koje su hrvatski latinisti koristili za Turke. Konačno, iz svega toga je izvučena zajednička slika koju su hrvatski latinisti imali o Turcima u 16. stoljeću.

Ključne riječi: percepcija Turaka, hrvatski latinisti, 16. stoljeće

Summary:

Croatia was called *Antemurale Christianitatis* from the beginning of 16th century because it was positioned between Christian Europe and Muslim Turks who wanted to conquer whole Europe. This is the reason why Croatian Latinists could see who were the Turks first hand. In the same time, Croatian Latinists could openly write about Turks and troubles caused by them because renaissance was embracing individualism. All Europeans wanted to read those books since they were afraid of Turkish people and they wanted to learn more about them. This thesis has analyzed twenty-two literary compositions from 16th century that were talking about Turks to come up with the overall picture of Turkish people that was spread among Europe by those compositions. Thesis first said something about literature in Croatia in 16th century. Then it said something about authors and compositions that were analyzed in thesis. After that, thesis analyzed perception of Turks by Croatian Latinist in *antiturcica* and out of it. Then it analyzed perception before and after the Battle of Mohács. Furthermore, it analyzed and compared perception in different literary genres. Thesis also offered names that were used instead of official terms for Turkish people by Croatian Latinists. In the end, thesis made overall picture of Turks by Croatian Latinists in 16th century.

Key words: Perception of Turks, Croatian Latinists, 16th century

Sadržaj

Uvod.....	6
1. Povijesni kontekst.....	2
2. Književnost 16. stoljeća.....	4
2.1. Hrvatska latinistička književnost u renesansi.....	5
3. Analizirani autori i djela.....	8
4. Analiza percepcije Turaka s obzirom na prvotnu namjenu teksta.....	14
5. Analiza percepcije Turaka u djelima nastalim prije i poslije bitke na Mohačkom polju	17
6. Analiza percepcije Turaka s obzirom na žanrove.....	19
6.1. Protuturski govori.....	19
6.2. Pisma.....	22
6.3. Epigrami.....	23
6.4. Molitva.....	25
6.5. Elegija.....	27
6.6. Historiografija.....	28
6.7. Putopis.....	31
6.8. Rezultati analize percepcije Turaka s obzirom na žanrove	34
7. Pregled izraza.....	35
7.1. Turci kao moćni neprijatelji.....	35
7.2. Turci kao barbari.....	36
7.3. Turci kao životinje.....	36
7.4. Turci kao elementarna nepogoda i opasnost.....	37
7.5. Turci kao nevjernici i protivnici kršćanstva	37
7.6. Rezultati pregleda izraza.....	38
Zaključak.....	39
Popis korištenih izvora.....	40
Popis tablica.....	43

Uvod

Hrvatska je u počecima ranog novog vijeka u europskoj književnosti bila nazvana *Antemurale Christianitatis* jer je kao kršćanska zemlja pružala štit ostatku Europe koju su Turci muslimani pokušali osvojiti. Iz tih razloga je sve što su hrvatski latinisti napisali o Turcima u to vrijeme ozbiljno shvaćeno, no nažalost do danas nije dovoljno istraženo. Zato je tema ovog rada percepcija Turaka koju su hrvatski latinisti slali u svijet u 16. stoljeću kada je turska aktivnost u Hrvatskoj bila najveća.

Turci su bili jedna od najvećih sila ranog novog vijeka. Njihovi pokušaji da sebi podjarne Europu utjecali su na povijest gotovo svake europske države. Turci tijekom povijesti nisu osvojili teritorije mnogih europskih zemalja, ali su pokušavali te su očekivano svi europski narodi o njima htjeli saznati što više. S druge strane, Hrvatska se dugi niz godina nalazila na granici između Europe i Turaka, trpjela je mnoge turske napade, upadanja u teritorij i osvajanje istog. Papa Leon X. je zbog toga 1519. godine naziva predziđem kršćanstva. Cijela ova situacija je našim latinistima omogućila da iz prve ruke mogu vidjeti kakvi su Turci jer su kao Hrvati bili u stalnom kontaktu s njima, a zbog velike turske okrutnosti, hrvatskim piscima se nametala potreba da svojim djelima pokušaju dozvati pomoć ostatka Europe. To je posebno izraženo u 16. stoljeću kada su Turci osvojili najviše hrvatskog teritorija te je tada antiturska književnost na vrhuncu. Nadalje, povezanost koju je Hrvatska imala s Italijom stvorila je preduvjete da renesansa stigne vrlo brzo u Hrvatsku te da hrvatski pisci dobiju dobro obrazovanje u Italiji i da steknu ugled. Sve je to nagnalo europske narode da vjeruju hrvatskim humanistima dok ih čitaju i slušaju te je zbog toga bilo bitno ono što su hrvatski latinisti pisali o Turcima.

Cilj ovog diplomskog rada je analizom reprezentativnog uzorka hrvatskih latinskih djela iz 16. stoljeća ponuditi sliku koju su o Turcima imali hrvatski latinisti te koja se kao takva prenosila u svijet.

Rad će prvo dati neke osnovne informacije o povijesnom kontekstu i hrvatskoj književnosti 16. stoljeća. Zatim će ponuditi osnovne informacije o autorima i djelima koji su obrađeni za potrebe ovog rada. Nakon toga će prijeći na analizu samih djela. Prvo će ponuditi

analizu s obzirom na prvotnu namjenu teksta kako bi se vidjelo ima li razlike u percepciji Turaka u protuturskim djelima i onima koja nisu usmjerena isključivo protiv Turaka. Potom će prikazati analizu percepcije prije i poslije bitke na Mohačkom polju koja je imala velike posljedice za hrvatsku povijest, a zatim će ponuditi analizu percepcije s obzirom na žanrove. Nadalje, rad će prikazati učestale izraze kojima su se koristili hrvatski latinisti kod opisivanja Turaka. Na kraju će se iz svega izvući zaključak o percepciji Turaka kod hrvatskih latinista u 16. stoljeću.

1. Povijesni kontekst

Ovo će poglavlje pokušati ukratko objasniti situaciju koja je prethodila te s vremenom navela hrvatske latiniste da pišu o Turcima.

Hrvatska je od 12. do 20. stoljeća bila dio Ugarske. Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo je „državna zajednica između Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s Kraljevinom Ugarskom što je nastala prihvaćanjem ugarskog kralja Kolomana za hrvatsko-dalmatinskoga kralja (tradicionalan datum 1102. godine), a prestala je postojati raspadom Austro-Ugarske Monarhije 1918“ (*Hrvatska enciklopedija*, 2017). S druge strane, Osmansko Carstvo je osnovano početkom 14. stoljeća (Irwin, 1999: 250). Najveća razlika između Turaka i ostatka Europe je bila vjera, Turci su bili muslimani. Zauzimanjem Galipolja 1354. godine su se Turcima otvorila vrata Europe i Balkana (Woodward, 2017). Turska osvajanja i širenja po Balkanu je u prvoj polovici 15. stoljeća usporavao ugarski vojskovođa Janko Hunjadi, no zato su Turci 1453. godine osvojili Carigrad (Irwin, 1999: 253). Deset godina kasnije je došlo do propasti Bosanskog Kraljevstva. Hrvatski povjesničar Mirko Valentić (2005: 3) tvrdi da „propašću Bosanskog Kraljevstva 1463. godine 'tursko kopito' (tako nazvano u suvremenom zapisu) iz srednjovjekovne Bosne, a od 1482. i iz Hercegovine, trideset godina pali, pljačka i uzima sužnje u istočnim dijelovima Kraljevine Hrvatske od Zemuna do Osijeka i do Vrbasa prema Pounju“. Turci su osvajali tako da bi prvo poslali turske Vlahe da opustoše kraj koji osvajaju, oni su bili neredovita vojska, a zatim bi kroz isti kraj prošla službena vojska. Nakon toga bi taj isti kraj naselili vlaški stočari i njihove obitelji (Valentić, 2005: 3).

Nadalje, Mirko Valentić (2005: 3) smatra da se, kada su u pitanju tursko-hrvatski odnosi, gotovo cijelo 16. stoljeće može nazvati razdobljem stogodišnjeg hrvatsko-turskog rata. Kao početak rata vidi 1493. godinu jer je tad bila bitka na Krbavskom polju. Paša Hadum se vraćao potjeran iz Štajerske s plijenom kroz Hrvatsku te je putem stao pustošiti i biskupski grad Modruš. Sve je to saznao hrvatski ban Emerik Derenčin koji je odlučio okupiti hrvatske i slavonske plemiće i suprotstaviti mu se (Klaić, 1980: 229). Prema putopisu Čeha Ivana Hasišteinskoga z Lobkowic, koji je u svoju knjigu prenio hrvatski povjesničar Vjekoslav Klaić, Turci su pobijedili, u bitci je zarobljeno 1500 ljudi, a poginulo je deset tisuća ljudi. Među njima je bilo puno vitezova, uključujući i dio Frankopana (Klaić, 1980: 231). U to je vrijeme kralj Ugarske i Hrvatske (od 1490. do 1516.) bio Vladislav II. Jagelović iz litvansko-poljske dinastije (Valentić, 2005: 6). Dalmacija je tijekom 16. stoljeća nastavila biti pod upravom Mletačke Republike. Mletci su sve bitne odluke vezane za svoje dalmatinske gradove donosili u Veneciji, što je često za posljedicu imalo sukob mišljenja između građana i Mletaka (Čoralić, 2005: 67). Građani su ne jednom željeli doći natrag pod ugarsku vlast (Klaić, 2005: 286). Turci su bili izvrsna izlika kojom je kralj Vladislav II. opet pokušavao vratiti Dalmaciju. Ugri su obećavali pomoći Mlećima s Cambrayskom ligom¹ i s Turcima 1510. godine ako im Mlečani vrate Dalmaciju, no to se nije dogodilo (Klaić, 1980: 286). Nadalje, Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo se našlo u sredini tijekom rata između francuskog kralja Ludovika i pape Julija II. 1512. godine jer je papa prethodno osnovao Svetu ligu bojeći se francuske moći (Gligo, 1983: 90). Tako je Hrvatsko-Ugarsko Kraljevstvo imalo i dosta unutarnjih problema koji su skretali pozornost s obrane od Turaka. Svojim je geopolitičkim položajem Hrvatska tada bila južno krilo obrane Srednje Europe od Turaka. Kao takva je pružala štit habsburškim alpskim zemljama (Koruška, Štajerska, Kranjska, Gorica) te Mlečanima (Valentić, 2005: 7). Zbog toga su Turci u drugom desetljeću 16. stoljeća opet harali po Hrvatskoj. Osvojili su Sinj 1513. godine (Valentić, 1994: 20). Knin su osvojili 1522. godine i zbog dobrog položaja ga pretvorili u sjedište najzapadnijeg sandžaka Osmanskog Carstva (Valentić, 2005: 8). U međuvremenu je Vladislava II. Jagelovića na vlasti zamijenio sin Ludovik II. 1516. godine (Valentić, 2005: 7). Ferdinand Habsburški se brinuo za svoje pokrajine Štajersku, Kranjsku i Korušku koje su bile izravno ugrožene ako Hrvatska padne pa je Hrvatima pomagao više od hrvatsko-ugarskog kralja (Valentić, 2005: 9). Iz tih su razloga neki plemići čak željeli raskinuti savez s Ludovikom II 1526. godine (Valentić, 2005: 9). To nije bilo potrebno jer je iste godine kralj Ludovik II., kao posljednji iz loze Jagelović, poginuo

¹ Liga utemeljena 1508. godine od strane pape i francuskog te španjolskog kralja s ciljem oduzimanja svega što Mletci posjeduju. Usp. Klaić 1980, 283.

u bitci na Mohačkom polju. U toj je borbi poginulo oko 20 000 Hrvata, od toga veliki broj plemića (Klaić, 1980: 425). Nakon toga su se za ugarsku, hrvatsku i češku krunu borili ugarski plemić Ivan Zapolja te austrijski nadvojvoda Ferdinand I. Habsburški (Valentić, 2005: 9). Prvo su Česi i veći dio Ugara izabrali Ferdinanda I. Habsburškog za svog budućeg kralja, a onda su to napravili i Hrvati nakon što je kralj pristao na četiri uvjeta većinom vezana uz obranu protiv Turaka (Valentić, 2005: 9). Pet dana nakon toga je ostatak plemstva za svog kralja odabrao Ivana Zapolju. To je dovelo do građanskog rata koji je trajao do 1538. godine (Valentić, 2005: 11). Za to su vrijeme Turci osvojili Obrovac, Krbavu, Liku, Slavoniju, Klis i južnu Hrvatsku. Hrvati su zajedno s kraljem Ferdinandom i 24 000 vojnika pokušali vratiti Slavoniju, no nisu uspjeli (Valentić, 2005: 12). Prvo primirje s Turcima na pet godina kralj Ferdinand je potpisao 1547. godine. Godišnje je taj mir plaćao 30 000 zlatnih dukata, no Turci su ipak nastavili pljačkati s manjim brojem vojnika te tehnički nisu kršili mir (Valentić, 2005: 13). Nakon što je kralj Ferdinand umro 1564. godine, njegovu nasljedniku, sinu Maksimilijanu bilo je teško održati primirje te je već 1566. godine došlo do opsade Sigeta u kojoj je hrvatski velikaš Nikola Šubić Zrinski poginuo, a jedan od najvećih turskih sultana, Sulejman I. Veličanstveni se razbolio i umro (Klaić, 1911: 261). Povjesničar Valentić (2015: 13) tvrdi kako „od Sigeta do Siska (1566.-1593.) traje gotovo nevidljiv početak krize stoljetne turske agresije na zemlje Hrvatskog Kraljevstva“. Turci su se usredotočili više na obranu nego li na napad jer su imali probleme s administriranjem toliko velikog carstva (Woodward, 2017). Nakon toga je bosanski paša, vidjevši kako se priprema obnova Vojne krajine pod vodstvom novog kralja Rudolfa II.,² odlučio napasti Sisak 1593. godine. Prvo su Turci doživjeli veliki poraz, no iste su godine ipak uspjeli osvojiti tvrđavu Sisak (Valentić, 2005: 17). Zbog toga je došlo do „Dugog“ rata između Turaka i Habsburgovaca u kojem su se Turci morali dosta braniti i koji je potrajao do 1806. godine.

2. Književnost 16. stoljeća

² Ugarsko-hrvatski kralj od 1576. do 1608. godine, sin Maksimilijana II. Habsburga.

Da bi se lakše protumačila slika kakvom su hrvatski latinisti predstavljali Turke u svojim djelima, potrebno je ukratko nešto reći i o samoj književnosti 16. stoljeća jer je to uvelike utjecalo na način pisanja hrvatskih autora.

Krajem 15. te početkom 16. stoljeća u europskoj i hrvatskoj književnosti javlja se renesansa. Hrvatska renesansa je bila slična onoj izvornoj u Italiji. Imala je „tipičan renesansni sustav rodova, vrsta tema i oblika“ (Duda, 2005: 92). Kao razdoblje je dosta bitna jer „ona ističe i naglašava one vrijednosti koje su se do danas u gotovo istom obliku zadržale, a književne konvencije, koje je ona prihvatila i razvila, i danas su do te mjere prihvaćene da nam se čine same po sebi razumljivim“ (Solar, 2005: 152). Zbog humanizma koji se kao način razmišljanja razvija paralelno s renesansom, a koji odlikuje vjerovanje da je čovjek najviša vrijednost, u književnosti imamo slična obilježja. U književnosti se ističe traženje uzora u antici te miješanje kršćanske tematike s individualizmom prema kojem čovjek smije pisati o sebi i onome što ga muči. Nadalje, javlja se univerzalnost po kojoj bi se čovjek trebao izgraditi na svim područjima za koja je sposoban. Dolazi do novih ideala ljepote te se širi umjetnička sloboda. Osim toga, otvaraju se knjižnice pa se povećava čitateljska obrazovanost. Sve se to može vidjeti u renesansnim djelima pisanim u 16. stoljeću od strane hrvatskih latinista.

2.1. Hrvatska latinistička književnost u renesansi

Nakon što su u prethodnom poglavlju objašnjene značajke renesanse, ovo će potpoglavlje ponuditi kratak pregled hrvatske latinističke književnosti u renesansi kako bi se vidjelo koliku su ulogu imala *antiturska*.

Uska povezanost s Apeninskim poluotokom omogućila je da se renesansa u Hrvatsku iz Italije proširi puno ranije nego u neke druge europske zemlje. Budući da je Venecija posjedovala Dalmaciju i da je Italija geografski blizu, hrvatski pisci su išli na školovanje u Italiju te su se po završetku vraćali, talijanski pedagozi su dolazili predavati u Hrvatsku, a uz to je postojao veliki broj škola koji je poučavao *studia humanitatis* (Glavičić, 1990: 62). Nadalje, Vladimir Vratović i Veljko Gortan (1969: 7) zaključili su kako su hrvatski pisci pisali latinskim kao internacionalnim jezikom europske književnosti kako bi, osim uobičajene

tematike, mogli prenijeti vlastita razmišljanja široj publici. Sve je to dovelo do velikog broja hrvatskih humanista koji su napisali brojna djela latinskim jezikom.

S obzirom na to da su *antiturska* bila pisana u svim žanrovima što će biti vidljivo kasnije, ovaj pregled se bazira na humanističkim krugovima iz kojih su hrvatski latinisti u renesansi dolazili. Za hrvatsku latinističku književnost Zadra bitno je spomenuti Jurja Divnića od kojeg je sačuvano samo protutursko pismo papi Aleksandru VI. Još jedno veliko ime zadarskog kruga je Šimun Kožičić Benja koji je poznat po dva antiturska govora (Vratović, Gortan, 1969: 9).

U šibenskom humanističkom krugu za hrvatski latinitet bitan je Juraj Šižgorić koji je napisao najstariju pjesničku zbirku *Elegiarum et carminum libri tres*, a jedna od najpoznatijih elegija mu je ona o pustošenju šibenskog zaleđa odnosno *Elegia de Sibenicensis agri vastatione* (*Hrvatska enciklopedija*, 2017). Osim njega, dva poznata humanista Šibenčanina su Faust i Antun Vrančić (Glavičić, 1990: 63). Faust je najpoznatiji po petojezičnom rječniku, a Antun po diplomatskoj službi i svestranosti u pisanju pa tako imamo njegovu zbirku elegija, ali i pisma te historiografske spise koji oslikavaju svakodnevnicu i političku situaciju tog doba (Vratović, Gortan, 1969: 602-603).

Splitski humanistički krug nudi nekoliko velikih imena, kao npr. Franjo Božićević Natalis, Jerolim Papalić ili Toma Niger, no najveće je svakako Marko Marulić. On je bio moralno-teološki pisac svjetskoga glasa. Njegovo najpoznatije latinsko djelo kroz povijest bila je *Institucija*, a kasnije je nakon izdavanja to postao religiozni ep *Davidias*. U njemu, kao i u mnogim drugim Marulićevim djelima možemo vidjeti antitursku poruku jer se David lako poistovjećuje s kršćanima, a Golijat s Turcima (Gligo, 1983: 152).

Trogir također nudi neka velika humanistička imena. Jedno je historičar Koriolan Ćipiko koji je napisao *Petri Mocenici Imperatoris gesta* te Fran Trankvil Andreis koji je kao diplomat napisao brojna antiturska djela te filozofske dijaloge kao npr. *Dialogus Sylla* (Vratović, Gortan, 1969: 9).

Još jedan dalmatinski grad koji je obilovao humanistima je Dubrovnik. Jedan od poznatih dubrovačkih humanista je Ilija Crijević kao najveći hrvatski lirski latinski pjesnik. Napisao je 240 pjesama različitih žanrova i sadržaja, od kojih se ističe ljubavna zbirka o Flaviji (Glavičić, 1990: 63). Sljedeći Dubrovčanin je Jakov Bunić, po nekima najveći religiozni pjesnik hrvatske renesanse zbog epa *De vita et gestis Christi* (Glavičić, 1990: 63).

Njegov epilij *De raptu Cerberi* je nastariji ep hrvatske književnosti (Vratović, Gortan, 1969: 458). Također, veliki dubrovački pjesnik je i Karlo Pucić. Njegova zbirka pjesama *Elegiarum libellus de laudibus Gnesae puellae* jedno je od najvrjednijih djela u hrvatskom humanizmu jer je spojio rimsku ljubavnu elegiju i petrarkističku liriku (*Hrvatska enciklopedija*, 2017). Dubrovački krug se može pohvaliti i Damjanom Benešom koji je poznat po svojoj brojnoj raznovrsnoj književnoj ostavštini od koje svakako treba spomenuti ep *De morte Christi*. (Vratović, Gortan, 1969: 517). Također, Neven Jovanović (2016: 113) u radu *Antitursica iterata* tvrdi da je Beneša napisao najveći broj antiturskih djela, njih 18. Još dva znamenita imena koja se trebaju spomenuti u dubrovačkom humanističkom krugu su ona filozofa Juraja Dragišića i odličnog stilista, historiografa Ludovika Crijevića Tuberoni (Glavičić, 1990: 63).

Veliko ime humanizma u Kotoru je Ludovik Paskalić. Njegova latinska zbirka prigodnih pjesama ga je uvrstila među najbolje dalmatinske pjesnike zbog čistoće jezika i uglađenih stihova (Vratović, Gortan, 1969: 572). Jovanović (2016: 113) navodi devet njegovih antiturskih pjesama u svom pregledu antiturske književnosti.

Na kraju, kratak pregled hrvatske latinističke književnosti u renesansi ne bi bio potpun bez sjevernohrvatskih humanista. Jedno od najvećih imena je svakako Jan Panonije, najbolji latinski pjesnik svog vremena izvan Italije (Glavičić, 1990: 64). Pisao je pjesme u daktilskom heksametru, epigrame i elegije. Drugo poznato ime je Bartol Jurjević. On se smatrao jednim od najvećih protuturskih autora, ali i jednim od prvih europski poznatih slavenskih autora. Pisao je putopise, rječnike i neku vrstu autobiografije iz turskog zarobljeništva (*Hrvatska enciklopedija*, 2017). Još jedan autor koji potječe iz sjeverne Hrvatske je Ivan Vitez od Sredne. On je poznat po protuturskim govorima i poslanicama (Glavičić, 1990: 63).

Već se iz ovog kratkog pregleda može zaključiti da je protuturska književnost pronašla svoje mjesto kod velikog broja hrvatskih latinista u renesansi. To potvrđuje i Branimir Glavičić (1990: 66) koji tvrdi da je „teško [...] naći iole znatnijeg i utjecajnijeg našeg humanista-latinista koji nije u većoj ili manjoj mjeri bio zaokupljen protuturskom djelatnošću u okviru i izvan svojih književnih opredjeljenja.“ Osim toga, da je antiturska književnost igrala veliku ulogu u hrvatskoj renesansi potvrđuje i 141 djelo koje je Neven Jovanović (2016: 146) objavio u svom pregledu antiturske književnosti ovog razdoblja.

3. Analizirani autori i djela

Iako je broj djela u kojima se spominju Turci u 16. stoljeću velik, za potrebe ovoga rada obrađena su dvadeset i dva djela jer to odgovara opsegu diplomskog rada. Također, kada su se odabirala djela za analizu, trudilo se napraviti reprezentativan, raznolik i relevantan uzorak. Od poznatijih autora obrađeno je više djela. Budući da je i Neven Jovanović (2016: 111) zaključio kako veći broj djela nastaje u prvih 30 godina 16. stoljeća, iz tog je vremena analizirano više djela.

Prvi autor čije se djelo analiziralo u ovome radu je Frano Marcello. Marcello je rođen 1446. godine u Veneciji, a na mjesto trogirskoga biskupa dolazi 1488. godine (Thomas, Chesworth, 2015: 491). Rodom nije bio Hrvat, no u Trogiru je kao biskup boravio 36 godina (do smrti 1524. godine) i aktivno se zalagao za borbu protiv Turaka te je zbog toga uvršten u ovaj rad. Budući da je Trogir bio u stalnoj opasnosti od turskih prodora i seljaci su tražili sklonište, Marcello je svojim novcem 1500. godine izgradio kulu u Trogiru koja je trebala služiti upravo za to, no ubrzo su kula i utvrda djelomično srušene, a seljaci koji su se unutra skrivali su ubijeni (Gligo, 1983: 72). To je natjeralo Marcella da napiše govor *De excursione Turcarum*. Prvo ga je želio iznijeti pred senatom, no ipak se odlučio uputiti ga duždu Leonardu Loredanu. U njemu moli za pomoć i uvjeren je da će je dobiti jer se svakome tko je u nevolji treba pomoći (Gligo, 1983: 72).

Sljedeće obrađeno djelo je govor *Oratio reverendissimi Domini Archiepiscopi Spalatensis habita in Prima Sessione Lateranensis Concilii* Bernarda Zane iz 1512. godine. Bernard Zane također je rođen u Veneciji (1450. godine), ali je bio splitski nadbiskup od 1503. godine do 1514. godine (Gligo, 1983: 89). U tom je periodu postao dio splitskog humanističkog kruga zajedno s Markom Marulićem te je vidio stradanja od Turaka. Zane je umro u Rimu, 1524. godine. Nakon što je političkim pothvatima na sebe okrenuo bijes francuskog kralja Ludovika te je doživio poraz 1512. godine u Ravenni, papa Julije II. je sazvao V. lateranski koncil na koji je pozvan i nadbiskup Zane (Gligo, 1983: 90). Bernard Zane je bio određen da govori već na prvoj sjednici te je to prihvatio jer je želio iskoristiti priliku da pred toliko biskupa i predstavnika država uspije nešto reći o situaciji s Turcima u Dalmaciji. U svome govoru, uz to što ukazuje na probleme, nadbiskup poziva na zajedništvo.

Treći autor čije se djelo obradilo je Šimun Kožičić Benja. Kožičić Benja je rođen oko 1480. godine u Zadru, a tamo je i umro 1536. godine (Gligo, 1983: 328). Tijekom života je prvo bio zadarski kanonik, a zatim modruški biskup. Glagoljsku tiskaru je otvorio 1530. godine i više se bavio promoviranjem hrvatskog jezika pa je tako izdao Misal hruacki, no kao latinist je svejedno značajan jer je održao dva latinska govora. Jedan je održan na V. lateranskom koncilu, a drugi 1516. godine pred papom Leonom X. Govor održan pred papom Leonom X. zove se *De Corvatiæ desolatione* i obrađen je u ovom radu. U govoru modruški biskup zahtijeva pomoć pape jer je Hrvatska predziđe kršćanstva te će Turci lako prodrijeti u Italiju i ostatak Europe ako osvoje Hrvatsku. Također, upozorava papu da će on biti kriv ako se to osvajanje dogodi jer nije htio pomoći (Vratović, Gortan, 1969: 505).

Četvrti autor uvršten u analizu ovog rada je Fran Trankvil Andreis. Andreis se rodio u Trogiru 1490. godine gdje je i umro 1571. godine. Poznat je kao profesor klasičnih jezika, političar, epistolograf, pjesnik, esejist i filozofski pisac (Gligo, 1983: 185). Snažno se borio svojim djelima pozvati na ujedinjenje i borbu protiv Turaka. Sačuvana djela su uglavnom vezana za Turke. Poznat je po svojim govorima protiv Turaka, no poznata mu je i molitva slična govoru, *Ad Deum contra Thurcas oratio carmine heroico* koju je napisao 1518. godine, a koja je analizirana u ovom radu. U tom djelu, uz želju za ujedinjenjem, Andreis također želi izraziti svu patnju koju je vidio dok je živio u Trogiru te pokazati da je *poeta doctus* (Gligo, 1983: 188). Nadalje, u radu su analizirana i dva njegova epigrama. Prvi, *Millos Pariseuich pugnat ex prouocatione cum Bachota Turco*, ovaj humanist je napisao 1537. godine te govori o borbi između Turčina i Miloša koji je očito bio neki autorov poznanik ili poznatiji čovjek. U tom se epigramu Turčin pokazao kao hrabar protivnik. *In filium Ioannis regis, Tranquillus* drugi je obrađeni epigram iz 1565. godine. Autor potaknut savezništvom Zapoljina sina i sultana Sulejmana piše sinu Ivana Zapolje i govori mu da ne bude naivan jer Turci nisu prijatelji.

Sljedeći pisac čije je djelo obrađeno je vesprimski biskup i vranski prior Petar Berislavić (Gligo, 1983: 186). Berislavić je također rođen u Trogiru 1475. godine, a umro je u sukobu s Turcima na Vražjoj gori 1520. godine. Biskup Berislavić je 1513. godine postavljen za hrvatskog bana te se cijelo svoje banovanje borio za pomoć Jajcu i protiv Osmanlija (*Hrvatska enciklopedija* 2017). Ban je 1518. godine poslao pismo papi Leonu X. u kojem ga moli za pomoć (*Petrus Berislavus episcopus Vespriminensis Leoni papæ X*). To je ujedno i pismo koje je obrađeno u ovom radu. U njemu piše da se sve glasine o Turcima mogu vidjeti iz prve ruke u njegovu kraju (*Berislavić, 1518*).

Ivan Statilić još je jedan autor čije se djelo koristilo za potrebe ovog rada. Statilić je poznat kao pisac, diplomat i vesprimski prepošt. Rođen je 1472. godine u Trogiru, a umro 1542. godine. Govor *Hungariae legati oratio* Statilić je održao u Mletcima 1521. godine. Govor je obrađen u ovom radu i u njemu autor sažeto i logično objašnjava ozbiljnost situacije jer Turci u to vrijeme osvajaju Ugarsku što znači da su blizu ostatku Europe (Gligo, 1983: 129). Također, autor je o svom trošku tiskao biografiju sv. Ivana trogirskog biskupa na latinskom jeziku (Gligo, 1983: 128).

Marko Marulić također je jedan od autora čija su djela obrađena u ovom radu. Marulić je rođen u Splitu 1450. godine gdje je i umro 1524. godine. On je središnja ličnost splitskog humanističkog kruga gdje se uz pisanje bavio i slikanjem (Vratović, Gortan, 1969: 227). Njegov opus je raznovrstan i velik te većinom na latinskom jeziku. Također, kao što je već spomenuto, Marulić je poznat kao moralno-teološki pisac čija su se djela mogla protumačiti i na antiturski način.³ Neka od njegovih poznatih djela su: *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, *Evangelistarium*, *Davidias*, *Quinquaginta parabolae* i *Judita* koja je ispjevana na hrvatskom jeziku. U ovom je radu obrađeno pet njegovih djela: pismo, molitva i tri epigrama. Pismo (*Epistula domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI pont. Maximum*) obrađeno u ovom radu Marulić je napisao 1522. godine. Iste je godine napisao i molitvu (*Pro Adriano. VI. Pont. Max. M. Maruli Ad Christum Oratio*). U pismu govori kako nije imao drugu opciju, morao je poslati pismo papi i iznijeti probleme s kojima se njegov narod susreće. U molitvi Marulić moli za tog istog papu da uspije dobro voditi svoj narod. Kao što je već rečeno, obrađena su tri epigrama. Prvi iz 1521. godine (*De Gallis et Hispanis inter se bellantibus*) poziva europske vladare na mir jer će Turčin sve osvojiti, sljedeći iz 1522. godine (*In discordiam principum Christianorum*) također potiče na isto, dok epigram iz 1523. godine (*Ad Clementem VII. Pontificem Maximum*) poručuje papi Klementu VII. da ne može sam protiv Turaka te da mora ujediniti narode.

Sljedeći autor čije je djelo obrađeno je plemić Vuk Frankopan. Autor dolazi iz poznate plemićke obitelji Frankopana. O njemu ne znamo mnogo osim da je upravljao mjestom Brinje te da je umro 1546. godine (Gligo, 1983: 364). Plemić je 1530. godine održao govor *Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolfgangum de Frangepanibus habita* pred Karlom V. u Augsburgu. Povod su bile provale Turaka, plemić Frankopan moli cara da im pomogne protiv

³ Vidi poglavlje 2.1. Hrvatska latinistička književnost u doba renesanse.

tog zla. Hrvati se više ne mogu braniti, uskoro će ih se osvojiti te će onda krenuti na susjede (Frankopan, 1530: 613-620).

Franjo Božićević Natalis je također autor čije djelo je analizirano za potrebe ovog rada. Božićević je rođen 1469. godine u Splitu gdje je i umro 1542. godine. Poznat je kao vrlo dobar Marulićev prijatelj i kao pisac njegove biografije (*Hrvatska enciklopedija*, 2017). Sve njegove pjesme na latinskom jeziku su skupljene u zbirku *Carmina*. Obrađena je Božićevićeva elegija iz 1535. godine u kojoj moli papu Pavla III. za spas Klisa i njegova naroda od Turaka jer su se Turci približili. U elegiji tvrdi da je Dalmacija postala prazna i uzdiše. Svjestan je da su grijeshili kao narod, ali svejedno moli pomoć (Božićević Natalis, 1535).

Još jedan autor s više zastupljenih djela u ovom radu je Antun Vrančić. Vrančić je rođen 1504. godine u Šibeniku, a umro je 1574. u Slovačkoj. Poznat je kao humanist, diplomat i visoki prelat (Manea-Grgin, 2014: 7). Zbog diplomatske službe kojom se bavio, njegov književni opus nije velik. Sačuvana nam je poezija, sažetci povijesnih događaja, govori i korespondencija (Manea-Grgin, 2014: 20). Poznate su dvije zbirke pjesama, *Elegiae* i *Otia*. Zbirka *Elegiae* nije sačuvana (Manea-Grgin, 2014: 21). Svakako najveći dio njegovog opusa čine pisma koja je pisao zbog službe, no ona su u humanističko vrijeme služila kao mali eseji te društveno-politički izvještaji. Sačuvano nam ih je 791 (Manea-Grgin, 2014: 23). Ovaj je rad obradio tri njegova spisa. Prvi je iz 1538. godine (*De apparatu Joannis regis contra Solimanum caesarem in Transsylvaniam invadentem*) u kojem opisuje tadašnju političku situaciju te međusobni odnos Petra Rareša, Ivana Zapolje i sultana Sulejmana Veličanstvenog (Manea-Grgin, 2014: 54). Sljedeći spis je također historiografski iz 1548. godine (*Paulo Jovio Novocomensi Antonius Wrancius S. P. D.*). To je zapravo službeno bio komentar u vidu pisma upućen talijanskom humanistu Paulu Gioviu na historiografsko djelo koje je napisao. Antun Vrančić je vidio da su neke stvari netočne te ih on ispravlja i sam piše povijest toga kraja. Treći obrađeni historiografski spis je napisan 1551. godine (*Fragmentum rerum Hungaricarum anni 1551*). Ovaj spis predstavlja ratne sukobe na ugarskom teritoriju te godine (Manea-Grgin, 2014: 63).

Sljedeće analizirano djelo je elegija *Ad Marcum Grimannum classis pontificiae praefectum* Ludovika Paskalića iz 1538. godine. Rođen je u Kotoru 1500. godine gdje je i umro 1551. godine. O njegovom se životu najviše saznaje čitanjem pjesama koje je posvećivao prijateljima i poznatim ljudima toga vremena (Vratović, Gortan, 1969: 571).

Poznata je njegova zbirka prigodnih pjesama *Carmina* objavljena nakon njegove smrti, kao i njegovi epigrami. Elegija koja je obrađena ovdje bodri Marka Grimana, papinog kardinala na njegovu odlasku u pomorsku borbu s Turcima. U njoj tvrdi da će barbarski narod uskoro podnositi njihov jaram i da više neće biti kuge ni rata (Paskalić, 1538).

Nadalje, autor čije se djelo *Libellus vere Christiana lectione dignus diuersas res Turcharum breui tradens Bart. Geor. ph. Authore* obradilo jest Bartol Jurjević. Nagada se da je Jurjević rođen negdje kod Male Mlake 1506. godine te da je negdje kod Rima umro 1566. godine. O njegovu se životu ne zna puno, osim da je 1526. godine nakon bitke na Mohačkom polju odveden u ropstvo. Tek je 1535. godine uspio pobjeći te je od tada počeo pisati djela koja поближе opisuju Turke, njihove običaje, jezik, autorovo zarobljeništvo i tako dalje. Također je pisao djela koja pozivaju na borbu protiv Turaka. Velik dio svojih manjih spisa je 1552. godine tiskao kao jedno djelo i to je djelo ovdje obrađeno. Zbog toga je djela Jurjević doživio veliku europsku slavu (*Hrvatska enciklopedija*, 2017).

U ovome radu je također analiziran govor *Discursus domini Petri Cedolini ad Clementem VIII pro defensione contra Turcam* Petra Cedulina iz 1594. godine. Za Cedulina znamo da je hvarski biskup koji rođen u Zadru oko 1544. godine, a umro je na Hvaru 1634. godine. Poznat je po svojim svađama s pučanima, a od književnog opusa poznat je samo po govoru koji je uputio papi Klementu VIII. protiv Turaka (Gligo, 1983: 387). U njemu govori da se svi moraju udružiti da se pobijedi Turčin.

Zadnji autor čije je djelo analizirano je Nikola Stepanić. On je 1596. godine napisao historiografski spis *Historia obsidionis Petriniae et cladis Szerdarianae a reuerendo domino Nicolao Zelnicey, electo episcopo Quinqueecclesiensi conscriptao* opsadi Petrinje. O Stepaniću također ne znamo previše. Nagada se da je rođen u Selnicama 1553. godine te da je umro 1602. godine. Zna se da je prvo bio biskup u Pečuhu pa tek onda zagrebački biskup. U ovom djelu govori da su se Turci kao oblak nadvili nad ove krajeve te opisuje njihovu okrutnost na temelju vlastitog iskustva (Gligo, 1983: 637-646).

U tablici broj 1. je ponuđen pregled svih djela obrađenih u ovom radu kronološkim redoslijedom.

AUTOR	NASLOV DJELA	ŽANR	GODINA
Frano Marcello,	De excursionem Turcarum	pismo	1503.

Venecija, 1446.-1524.			
Bernard Zane Venecija, 1450.-1517.	<i>Oratio reverendissimi Domini Archiepiscopi Spalatensis habita in Prima Sessione Lateranensis Concilii</i>	govor	1512.
Šimun Kožičić Benja Zadar, c. 1480.-1531.	<i>De Corvatae desolatione</i>	govor	1516.
Fran Trankvil Andreis Trogir, 1490.-1571.	<i>Ad Deum contra Thurcas oratio carmine heroico</i>	molitva	1518.
Petar Berislavić Trogir, 1475.-1520.	<i>Petrus Berislavus episcopus Vespriminensis Leoni papae X</i>	pismo	1518.
Ivan Statilić Trogir, 1472.-1542.	<i>Hungariae legati oratio</i>	govor	1521.
Marko Marulić Split, 1450.-1524.	<i>De Gallis et Hispanis inter se bellantibus</i>	epigram	1521.
Marko Marulić Split, 1450.-1524.	<i>In discordiam principum Christianorum</i>	epigram	1522.
Marko Marulić Split, 1450.-1524.	<i>Epistula domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI pont. maximum</i>	pismo	1522.
Marko Marulić Split, 1450.-1524.	<i>Pro Adriano. VI. Pont. Max. M. Maruli Ad Christum Oratio</i>	molitva	1522.
Marko Marulić Split, 1450.-1524.	<i>Ad Clementem VII. Pontificem Maximum</i>	epigram	1523.
Vuk Frankopan ? ?-1546.	<i>Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolfgangum de Frangepanibus habita</i>	govor	1530.
Frano Božićević Natalis Split, 1469.-1542.	<i>Ad sanctissimum dominum d. Paulum tertium, totius Christianae rei publicae diuino nutu pontificem maximum, quod oppidum Chlissae conseruando plurimae sacrosanctae fidei nationes saluabuntur elegia</i>	elegija	1535.

Fran Trankvil Andreis Trogir, 1490.-1571.	<i>Millos Pariseuich pugnata ex prouocatione cum Bachota Turco</i>	epigram	1537.
Antun Vrančić Šibenik, 1504.-1574.	<i>De apparatu Joannis regis contra Solimanum caesarem in Transsylvania inuadentem</i>	historiografija	1538.
Ludovik Paskalić Kotor, 1500.-1551.	<i>Ad Marcum Grimannum classis pontificiae praefectum</i>	elegija	1538.
Antun Vrančić Šibenik, 1504.-1574.	<i>Paulo Jovio Novocomensi Antonius Wrancius S. P. D.</i>	historiografija	1548.
Antun Vrančić Šibenik, 1504.-1574.	<i>Fragmentum rerum Hungaricarum anni 1551</i>	historiografija	1551.
Bartol Jurjević Mala Mlaka, 1506.-1566.	<i>Libellus vere Christiana lectione dignus diuersas res Turcharum breui tradens Barpt. Geor. ph. Authore</i>	putopis	1552.
Fran Trankvil Andreis Trogir, 1490.-1571.	<i>In filium Ioannis regis, Tranquillus</i>	epigram	1565.
Petar Cedulin Zadar, 1544.-1634.	<i>Discursus domini Petri Cedolini ad Clementem VIII pro defensione contra Turcam</i>	govor	1594.
Nikola Stepanić Selnica, 1553.-1602.	<i>Historia obsidionis Petriniae et cladis Szerdarianae a reuerendo domino Nicolao Zelnicey, electo episcopo Quinqueecclesiensi conscripta</i>	historiografija	1596.

Tablica 1. Popis obrađenih djela

4. Analiza percepcije Turaka s obzirom na prvotnu namjenu teksta

S obzirom na to da smo u prethodnom poglavlju naveli neka od velikih imena koja su pisala u 16. stoljeću, a koja su predmet analize ovog diplomskog rada, sada ćemo se usmjeriti na njihova djela i ono što su pisali o Turcima. U ovom će poglavlju obrađena djela uz pomoć

analize Nevena Jovanovića⁴ biti podijeljena na dvije skupine, onu u kojoj su djela dio *antitursica* i onu u kojoj djela nisu njihov dio. Nakon toga će se izdvajanjem citata iz obje skupine napraviti usporedba da bi se vidjelo ima li razlike u tome kakav se dojam mogao steći o Turcima tijekom čitanja tih djela.

Najveći dio analizirane građe spada u prvu skupinu, skupinu antiturske književnosti. Uzrok tome su povijesne prilike opisane u jednom od prethodnih poglavlja. Djela su ili bila usmjerena protiv Turaka ili ih nisu uopće spominjala. Jedine iznimke su historiografski spisi obrađeni u ovom radu te Jurjevićev *Libellus vere Christiana lectione dignus diuersas res Turcharum breui tradens* iz 1552. godine.

Kada su u pitanju turski napadi i način na koji su izvršavani, u protuturskim djelima se može naći jako puno rečenica i poglavlja koja to opisuju. Primjer može biti odjeljak koji je o oskvrnjivanju vjere napisao Marko Marulić (1522b: 453) u svom protuturskom pismu papi Hadrijanu VI., u kojem Turke naziva zvijerima koje oskvrnjuju crkve pretvarajući ih u staje i uništavanjem slika svetaca:

Vix enim ullo die cessant immanes infideaeque bestiae quamcumque possunt iniuriam Christi inferre cultoribus. Tempa in quibus iugiter deo sacrificabatur, stabula iumentorum fiunt Sanctorum corpora, quae fidelibus uenerationi erant, infidelium pedibus conculantur, Pictae fictaeque beatorum imagines, ipsius etiam Saluatoris nostri et Mariae uirginis eius matris aut dissipantur, aut in sterquilinum proiiciuntur.

No, o tome se može čitati i u historiografiji Antuna Vrančića (1548: 222) na mjestu gdje opisuje oskvrnuće crkve sv. Matije:

Ex ea, per sacerdotes mahometricos quicquid christiane religionis inerat, ejectum, ac suo ritu expiatum, nuda nimirum, et sine aris relicta cuncta, nec ossibus quidem in monumentis concessa quies. Eruta enim, et una cum divorum nostrorum imaginibus igni consumpta, et abjecti in ventum cineres.“

Usporedivši sadržajno ova dva citata, može se vidjeti kako pretjerane razlike u opisima nema. Oba poglavlja detaljno opisuju što se događa crkvama kada do njih dođu

⁴ Neven Jovanović je izradio pregled hrvatskog antiturskog književnog korpusa na latinskom jeziku. Vidi više u: Jovanović, N. (2016.) „*Antitursica iterata – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost*“ u *Colloquia Maruliana XXV*, Split: Književni krug Split-Marulianum.

Turci. Slika koju pri tome dobiva čitatelj nije lijepa, Turci djeluju kao narod koji nema nikakvog poštovanja prema drugoj religiji i svetim mjestima. Ono što je različito je način na koji ih se oslovljava u ova dva djela. Dok Antun Vrančić spominje samo „*sacerdotes mahometricos*“, Marko Marulić Turke naziva „*immanes infideaeque bestiae*“.

Nadalje, autori su u antiturskim djelima dosta naglašavali okrutan odnos prema kršćankama koje se nađu na putu Turcima. Vuk Frankopan (1530: 615) piše da otimaju djecu od roditelja i obeščašćuju djevojke te udovice („*Qualia ludibria: Illecebresque⁵ actus super sexum foemineum exhibent [...] nam quotiens abductae: conthorales a uitis charissimis: quotiens a parentibus absque pietate separatae proles: Teneraeque et nobilis ortus puellae: viduaeque dehonestatae*“), a Franjo Božićević Natalis (1535: 31) tvrdi da „*virginibus raptis trucidantur paruula matrum pignora*“. Ni u jednom antiturskom djelu se ne spominje ništa pozitivno na tu temu. S druge strane, Antun Vrančić (1548: 193) je u jednom od historiografskih djela koje nije dio *antitursica* napisao nešto zanimljivo, rekao je da se žene moraju osloboditi ako su duže zarobljene („*Nam postquam certo quodam annorum spatio abusi sunt Turcae captivis mulieribus, eas manumittere coguntur, si modo eae ipsae ad libertatem aspirarint*“). Time čitatelju prikazuje neku humaniju tursku stranu koje u antiturskim djelima nema. To nije jedini primjer humanosti, u drugoj skupini djela ih ima dosta. Bartol Jurjević (1552: 37) u svom djelu spominje kako su dijelili veprovo meso kršćanima jer oni ne jedu svinjetinu: „*Et si casu occidunt aprum, dant illum Christianis illarum regionum, quid Musulmanis prohibitum est uesci porcorum carnibus*“. Ova rečenica napisana na temelju osobnog iskustva autora pokazuje kako su Turci i kršćani ipak mogli funkcionirati zajedno.

Na kraju ovoga poglavlja se može zaključiti da razlika u percepciji Turaka u ove dvije skupine svakako postoji. Dok su autori *antitursica* o Turcima govorili gotovo isključivo negativno jer su željeli potaknuti čitatelje ili slušatelje na djelovanje, druga nam skupina nudi malo širu sliku. Tako smo kod Marulića vidjeli kako iz očaja te bez puno emocionalnog suzdržavanja opisuje detaljno što narod proživljava i moli za pomoć, dok Vrančić, s obzirom na to da se radi o historiografskom spisu, pokušava biti objektivniji i smireniji. Nadalje, vidljivo je da autori u drugoj skupini ne bježe od toga da su Turci okrutan narod, ali nisu bili zaboravili spomenuti pozitivne stvari koje su primijetili. Tako Jurjević, iako je bio zarobljen

⁵ *Illecebraeque*

od strane Turaka, ne zaboravlja spomenuti kako su Turci znali dijeliti s njima - kršćanima. Iz tih nam razloga druga skupina djela pruža cjelovitiji opis Turaka u 16. stoljeću.

5. Analiza percepcije Turaka u djelima nastalim prije i poslije bitke na Mohačkom polju

U ovome su radu obrađena dvadeset i dva teksta. Od tih dvadeset i dva teksta jedanaest tekstova je napisano u razdoblju prije bitke na Mohačkom polju 1526. godine (Marcellovo, Berislavićevo i Marulićevo pismo; Zaneov, Kožičićev i Statilićev govor; molitva Trankvila Andreisa i Marulića; Marulićevi epigrami), a njih jedanaest je napisano poslije (Frankopanov i Cedulinov govor; Božićevićeva i Paskalićeva elegija; Trankvilovi epigrami; historiografski spisi Vrančića i Stepanića; Jurjevićev putopis).⁶ Razlog ovakve podjele su turski napadi i osvajanja već spomenuti u jednom od prethodnih poglavlja.⁷ Osim što su napadi bili intenzivniji prije Mohačke bitke pa su Turci osvojili dosta hrvatskog područja te čak pretvorili Knin u jedno od administrativnih sjedišta, hrvatskim latinistima je njihova neposredna blizina još uvijek bila novost te su ih u tom razdoblju zato više spominjali i tražili pomoć. Nadalje, bitka na Mohačkom polju jedna je od najpoznatijih bitaka hrvatske povijesti u kojoj je poginuo veliki broj hrvatskih velikaša.⁸ Također, do 1526. godine Hrvatskom upravlja dobro poznata loza Jagelović, a nakon toga se vlast mijenja i imamo borbu za prijestolje Ivana Zapolje i Ferdinanda I. Habsburškog. Iz tih je razloga zanimljivo provjeriti sliku o Turcima prije i poslije bitke.

Analiziravši djela napisana prije bitke, može se vidjeti isključivo negativna slika Turaka. U svim je tekstovima očit veliki strah od turskih osvajanja, a Turci se opisuju kao bezbožni progonitelji koji samo pustoše. Neki tu sliku stvaraju na temelju priča koje su čuli, a neki na temelju osobnog iskustva: „*Vidi inquam eos usque ad suburbia Archipraesulatus mei Spalatensis, et illius miserrimae urbis Spalati depopulantes, omnia igni, ferroque deuastantes, et in miserabilem captiuitatem utriusque sexus filios Tuae Sanctitatis et meos abducentes*“

⁶ Detaljnije reference o djelima se nalaze u poglavlju o autorima i djelima (3.).

⁷ Vidi poglavlje 1. *Povijesni kontekst*.

⁸ Vidi poglavlje 1. *Povijesni kontekst*.

(Zane, 1512: 436). Autori vjeruju da će Turci podjarmiti svijet svojim napadima ako se svi ne udruže protiv njih, a Marko Marulić (1522b: 452) jedini u svom pismu ide malo dalje u pojašnjenju toga te tvrdi da će Turci lukavo osvojiti svijet hineći lažno prijateljstvo („*Tunc autem et urbes ipsas Perfidus ille procul dubio inuasurus est, et dominis nostris Venetis, quibus nunc se amicam simulat, bellum aperte indicturus, cum aliorum regna oppresserit*“). Sljedeći odlomak koji se ističe među tekstovima prije Mohačke bitke onaj je Bernarda Zane (1512: 438) u kojem tvrdi da su Turci bili pobjeđivani i da se mogu pobijediti te objašnjava zašto:

Nec putet [...] Turcas esse insuperabiles, vinci possunt, et saepius uicti sunt. Multitudinem, qua potissimum uincunt, inermem ducunt confissi perniciousis equis. Adde plurimos eorum subditos esse Christianos, Christianamque religionem ardentem amplecti. Qui anelanti ore tuae sanctitatis adventum, auxilium, redemptionem, et e miserabili seruitute liberationem expectant.

Druga skupina tekstova napisana poslije bitke na Mohačkom polju obiluje većim brojem informacija o Turcima, djelomice jer su svi obrađeni tekstovi koji nisu *antiturcica* napisani poslije Mohačke bitke (u prethodnom je poglavlju spomenuto kako su ta djela bila originalnija i kako su prikazivala humaniju sliku Turaka), a djelomice jer su Hrvati tada bolje upoznali Turke te je tijekom tog sedamdesetogodišnjeg razdoblja bilo mirnijih perioda pa nije bilo potrebe za toliko oštrim pristupom. U antiturskoj književnosti se još uvijek Turci smatraju moćnim⁹ progoniteljima,¹⁰ još se uvijek optužuju za odvođenje u roblje,¹¹ no mogu se pročitati i neke nove stvari. Tako kao primjer imamo Paskalića (1538.) koji u vedrom i optimističnom tonu izvješćuje kako će Turci biti pobijeđeni, tursku hrabrost kod Trankvila Andreisa (1537.) ili pak informacije o funkcioniranju turske vojske kod Jurjevića. Naime, Jurjević (1522: 30) iznosi primjer: „*si Imperator Turcarum nunc habet quadringentos milites, quorum centum Hungariae prouentibus sustentantur, ibi amissa Hungaria amittit centum milites, si uero nullam mittit Prouinciam et totum amiserit militem, nihil amisit.*“

Da sumiramo, može se reći da tekstovi pisani prije bitke na Mohačkom polju sadrže manje informacija o Turcima, prikazuju njihovu negativnu stranu, izražavaju strah od istih, ali ipak tvrde da ih se može pobijediti. S druge strane, tekstovi napisani poslije bitke nisu

⁹ Frankopan 1530, 616; Cedulin 1594, 642.

¹⁰ Vrančić 1538, 88; Trankvil Andreis 1565.

¹¹ Frankopan 1530, 615; Božićević Natalis 1535.

usmjereni na pokazivanje isključivo negativne slike o Turcima, nego sadrže i neke druge informacije o turskoj svakodnevnici te pokazuju manje straha, a više vjere u pobjedu.

6. Analiza percepcije Turaka s obzirom na žanrove

Hrvatska književnost na latinskom jeziku je u 16. stoljeću imala mnoge forme. Postojali su naime mnogi žanrovi kojima su se hrvatski latinisti izražavali. Ovo će poglavlje obrađena djela podijeliti na žanrove i u tim okvirima kronološki (unutar žanra te unutar djela) izdvajati dijelove teksta u kojima se izravno ili neizravno spominju Turci. Time će se pokušati zaključiti kakvu sliku autori ostavljaju o Turcima (*loca communia*) unutar nekog žanra te koje su njegove stilske odrednice kada je u pitanju percepcija Turaka.

6.1. Protuturski govori

Kada se proučavaju djela u kojima se spominju Turci, najrasprostranjeniji žanr su svakako govori i to oni protuturski. Analizom književnog korpusa antiturske književnosti Neven Jovanović (2016: 222) je utvrdio da najveći dio korpusa koji čine 141 djela čine govori, njih čak 28. Razlog tome je alarmantna situacija i stogodišnji rat u kojemu se Hrvatska nalazila s Turcima. S obzirom na to da su govori igrali važnu ulogu u rimskoj književnosti, hrvatski latinisti su uzore mogli potražiti u njima. Urednik *Govora protiv Turaka*, Vedran Gligo (1983: 16), tvrdi da su govori u 16. stoljeću bili neka vrsta mode te da se pozivanje na zajedništvo uklapalo i u humanističku koncepciju univerzalizma. Za potrebe ovog rada, analizirano je pet govora: Zaneov¹², Cedulinov¹³, Statilićev¹⁴, Vuka Frankopana¹⁵ i Kožičića Benje¹⁶.

¹²*Oratio reverendissimi Domini Archiepiscopi Spalatensis habita in Prima Sessione Lateranensis Concilii* iz 1512. godine, str. 423-439.

¹³*Discursus domini Petri Cedolini ad Clementem VIII pro defensione contra Turcam* iz 1594. godine, str. 637-646.

¹⁴*Hungariae legati oratio* iz 1521. godine, str. 441-446.

¹⁵*Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolfgangum de Frangepanibus habita* iz 1530. godine, str. 613-620.

¹⁶*De Corvatae desolatione* iz 1516. godine, str. 605-610.

Splitski nadbiskup Bernard Zane (436) 1512. godine u govoru održanom na Petom lateranskom koncilu s Turcima povezuje bol i suze te smatra Turke vrlo moćnim i neobuzdanim neprijateljima kršćana. Tvrdi da su djeca uzeta iz roditeljskih krila, da se žene rastavljaju od muževa te da djevice stradavaju od turske požude: „*filios a complexu parentum, infantes a matrum uberibus eripiunt: uxores in uirorum conspectu uiolant: uirgines e matrum amplexu in hostillem libidinem rapiunt: senes parentes tanquam inutiles in filiorum oculis trucidant*“. Također, nadbiskup upozorava druge sudionike koncila da nitko nije siguran od Turaka koliko god mu se daleko činili (437), no ne smatra ih nesavladivima (*Nec putet [...] Turcas esse insuperabiles, vinci possunt, et saepius uicti sunt*“, 438).

Šimun Kožičić Benja (608) 1516. godine u govoru održanom pred papom provjerava zašto se zlato ne koristi za otkup, nego se stavlja u crkve koje budu opljačkane. Pritom opisuje Turke i njihov grozan odnos prema crkvama: „*in sacro quid facit, si prophanantur templa, sacraria spoliuntur, uirgines corrumpuntur, sanctuarium Dei polluitur, si sacratissimum Christi corpus sacrilega hostium manu de tabernaculis educi et pedibus conculcari nullo uindice uidemus et patimur*“.

Ugarski diplomat Ivan Statilić (443) u svom govoru napisanom zbog Sulejmanovog¹⁷ pohoda na Ugarsku tvrdi da su ih Turci uvijek mrzili, jedino što nikad nisu bili toliko jaki kao sada („*Ottomana gens nomini Hungarico inimica quae semper crudeles iras, implacabile odium nobiscum exercuit, aut militum copia, aut tormentorum apparatu instructor, aut imperatoris virtute magis subnixa, regnum nostrum inuasit*“). Diplomata (444) također spominje kako su bahati i moćni jer mogu sve uništiti ako žele:

Ii nunc, proh dolor, adeo insolentes, ac jactabundi efferentur, ut quod nullo unquam tempore cogitarunt, modo sibi ultro spondeant, ut postquam ferro, caede, flammis omnia miscuerint, in caput, ac cervices nostras servitute, et armis desaevierint, amplissimis, ac omni rerum copia affluentibus provinciis potiantur.

Hrvatski velikaš Vuk Frankopan (1530: 614) ide toliko daleko u opisivanju turskog postupanja Karlu V.¹⁸ da to tursko postupanje s kršćanima uspoređuje s postupanjem jednakim kao sa stokom:

¹⁷ Turski sultan od 1520. do 1566. godine.

¹⁸ Car Svetog Rimskog Carstva od 1519. do 1556. godine.

Nam non solum bonis haereditariis spoliati: Ex patrimonioque profligati: Verum etiam: plures in aedibus suis: igne ab ipsis turcis combusti: Alii uero ense crudeliter trucidati: Alii in perpetuam seruitutem et captiuitatem abducti: per nundinasque illorum absque pietate instar pecorum, omni prius habita, membrorum sanitatis experientia, et circumspectione, venditioni expositi.

U zadnjem obrađenom govoru, onom hvarskog biskupa Petra Cedulina iz 1594. godine, također slušamo kako su kršćani neprijatelji Turcima, ali na jedan originalniji način. Biskup Cedulin (639) tvrdi da su se Turci od prvih razdoblja Carstva pripremali na osvajanja: „*quemadmodum autem Turcae a prima sui imperii origine suo tyrannico naturalis sui regis Dominio sunt constituti, et pro particulari suo instituto praecipue occupati sunt in armorum exercitatione et Mahumeticae sectae professione: ita etiam pro fine et obiecto suo praecipuo habent totius mundi Monarchiam, et Christianae Religionis extirpationem*“. To pripremanje na rat od samih početaka Osmanskog Carstva zbilja pokazuje tursku posvećenost osvajanjima. Nadalje, iako su svi autori obrađenih govora pisali da su Turci jaki, Cedulin (642) to govori na drugi način te izražava divljenje tvrdeći da su Turci u isto vrijeme ratovali s Perzijancima i s Italijom („*et quod Turcarum potentiam mirabiliorem et formidolosiozem reddi/ eo ipso tempore quo bello Persico erat implicatus, terra quoque Italiam bidui a Foro Julii itinere, tentavit*“). Osim toga, Cedulin (643) upozorava kršćanske vladare da su sad svi u opasnosti (*Hinc quisque Princeps Christianus se tanto manifestioria Turca periculo expositum sciat*).

Proučivši analizirane govore i isječke u kojima se opisuju Turci, može se zaključiti da razlika u percepciji Turaka postoji, ali je manja. Prva četiri autora koja su obrađena često generaliziraju te imaju odjeljak u kojem Turke opisuju kao okrutan narod i mučitelje kršćanskog naroda, dok Petar Cedulin u svom govoru nije generalizirao opisima strahota, nego je dodao novu informaciju govoreći da su se Turci od samih početaka pripremali za osvajanja. Također, on jedini tursku moć opisuje pridjevom *mirabilis* te njegova percepcija Turaka zbog originalnosti kojom djelo zrači djeluje vjerodostojnije. Objašnjenje ove razlike u dojmovima i žestine u opisu Turaka između prva četiri obrađena djela te zadnjeg Cedulinovog govora se može potražiti u vremenskom razmaku od 60 godina u kojima je objavljeno već puno generalizirajućih antiturskih djela te autor nije imao potrebu detaljno opisivati koliko su Turci okrutni jer je to već bilo rečeno.

6.2. Pisma

Sljedeći žanr koji je najviše spominjao Turke je pismo. Autor *Antitucica iterata* Neven Jovanović (2016: 110) u pregledu antiturske književnosti ih je nabrojao dvadeset i dva. Razlog za to je očigledan. Hrvatska se nalazila na meti turskih osvajanja, a osim govora, najjednostavniji način za poziv u pomoć i obavještanje o trenutnoj situaciji je pismo. Pritom se pisalo s ciljem da se poštuju pravila klasičnog latinskog jezika te u skladu s renesansnim i humanističkim uzusima budući da su primatelji pisama uvijek bili neki ugledni ljudi ili visoki dužnosnici. Ovaj je rad obradio tri pisma, Marcellovo¹⁹, Berislavićevo²⁰ i Marulićevo²¹.

Kronološki, prvo obrađeno pismo je ono trogirskog biskupa Frana Marcella koje je poslao mletačkom duždu 1503. godine. U njemu piše kako Turci „*Truculentissimi perduelles, ualidissimo exercitu, qua equitum, qua peditum expedito, passim ferro, igneque, cuncta vastantes Tragurinum agrum seorsum, ac finitima quaeque loca, immanius ad hanc usque depopularunt diem*“ (401). Osim njihovih pustošenja sa snažnom vojskom, Marcello (403) još jednom sumira što sve povezuje s Turcima, a to je: „*damna, cruciatus, grassationes, exitia, calamitates, incendia, strages, occisiones*“.

Još jedno analizirano pismo je ono vesprimskog biskupa Petra Berislavića iz 1518. godine. U njemu papi objašnjava da se u njegovom kraju može svjedočiti ono što glasine prenose o Turcima („*utcunque fama de Thurcorum tyranno feratur, certe tam frequens assiduaque devastatio depopulatioque horum miserrimorum regnorum eius fortunatos successus testantur*“). Nadalje, tvrdi da im Turci ne daju ni disati: „*Iminent enim continue cervicibus nostris perfidissimi hostes et iteratis depredacionibus depopulationibus misera ipsa regna vastant diripiuntque nec respirandi nobis spacium permittunt*“, no ono što ga najviše brine je „*quod incole eorundem hostium iam non habitum solum, sed eciam mores inbiberunt*“. Time vidimo kako su se Turci uspjeli toliko infiltrirati u hrvatske krajeve da su kršćani upili njihove običaje.

Marko Marulić (1522b: 451) 1522. godine je poslao papi pismo u kojem također opisuje što svakodnevno proživljavaju s Turcima pa piše o ubijanju, ropstvu, pustošenju, spaljivanju sela:

¹⁹*De excursionem Turcarum* iz 1503. godine, str. 397-414.

²⁰*Petrus Berislavus episcopus Vesprimensis Leoni papae X, versio electronica* iz 1518. godine.

²¹*Epistula domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI pont. Maximum* iz 1522. godine, str. 449-461.

Quotidianis infidelium Turcarum incursionibus infestamur sine intermissione carpimur, alii trucidantur, alii in captivitatem abeunt, res diripiuntur, pecus abducitur, villae vicique igni comburuntur, agri quibus cultis vitam sustentabamus, partim vastantur, partim sublatis cultoribus deserti obliti.

Nadalje, autor (1522b: 452) ne vidi kada će Turci kao muslimani s različitim običajima postati prijatelji s kršćanima te postavlja retoričko pitanje: „*Quomodo enim ullius Christiani amicus esse potest, qui Christo aduersatur? qui neque religione, neque legibus, neque moribus nobiscum conuenit?*“. Nakon toga Marulić (455) također spominje prihvaćanje turskih običaja, no on za razliku od Petra Berislavića objašnjava da se to događa prisilno: „*ille omni iam ope destitutos aggrediens facile in suam rediget potestatem, et non educto (ut dicit) gladio superatos legi suae seruire coget, suae obtemperare impietati*“.

Pogledavši izdvojene citate ova tri pisma, može se zaključiti da velike razlike u doživljaju Turaka nema. Sva ih tri autora doživljavaju kao tiranine koji pustoše i odvođe ljude u ropstvo te prisiljavaju kršćane prihvatiti turske običaje.

6.3. Epigrami

Epigrami su igrali veliku ulogu i u antičko doba i u renesansi. Njihovo svojstvo neposrednog reagiranja na događaje savršeno se uklopilo u renesansnu književnost 16. stoljeća (Vratović, Gortan, 1969: 24). S obzirom na to da je to stoljeće obilježio rat s Osmanskim Carstvom, nije čudno da neki govore i o Turcima. Za potrebe ovoga rada je analizirano pet epigrama, tri Marka Marulića i dva Frana Trankvila Andreisa.

Splitski humanist Marko Marulić je 1521. godine napisao epigram *De Gallis et Hispanis inter se bellantibus* koji govori da se Španjolci i Francuzi međusobno bore dok Muhamed planira osvojiti svijet te će mu to uspjeti ako ne obuzdaju bijes. Govori kako žurno želi pokoriti onaj mali dio svijeta koji još nije („*Ille etenim reliquas properat disperdere gentes, / unus qui mundi plurima regna tenet*“, 22: 11-12).

Splićanin Marko Marulić (1522a: 24) napisao je još jedan epigram 1522. godine u kojem Turke uspoređuje s nezasićenim jastrebom koji je s visine vrebao žabu i miša (kršćanske zemlje) dok su se međusobno borili da prežive na vodi i pojeo ih oboje („*Mus et rana lacu*

*medio dum praelia miscent, / alter in alterius damna suprema furens, / praedae avidus miluus
luctantes cernis ab alto: / devolat et rostro praendit utrumque suo“).*

Marko Marulić je još jedan epigram (*Ad Clementem VII. Pontificem Maximum*) napisao 1523. godine papi Klementu VII. koji se može povezati s Turcima. U njemu poziva na udruživanje kršćana protiv tih zvijeri, Turaka, te objašnjava kako Turci odvođe ljude i stoku, oskvrnjuju hramove i prisiljavaju djecu da prihvate Muhamedov nauk (106):

Hi sunt qui cupiunt cunctos delere fideles

Et uiolare tuo templa dicata Deo.

Hi tibi commisso generi fera bella mouentes

Desistunt nullo carpere nostra die.

Hi pecus atque homines praedantur, caedibus instant

Vdaque de nostro tela cruore gerunt.

Pignora ab amplexu miserorum rapta parentum

Suscipere erroris dogmata plena iubent.(15-22)

Epigram Frana Trankvila Andreisa iz 1537. napisan je da opjeva slavu autorovog poznanika Miloša Periševića. U njemu Turčina s kojim se Miloš borio opisuje kao vrlo hrabrog i bijesnog dušmanina koji je svejedno poražen („*amputat hostis ense genu; ille quidem secti instructus framea clypeoque uiriliter ictus excipit et rara sese uirtute tuetur*“, 8-11).

Fran Trankvil Andreis je 1565. napisao epigram sinu Ivana Zapolje u kojem su Turci karakterizirani kao bijesan i bezuman narod koji su u isto vrijeme i prijatelj i neprijatelj s nekime ovisno o tome što im u tom trenutku odgovara. Nadalje, piše kako Turci nemaju milosti niti prema hramovima niti prema ljudima:

Nos pecudum tenet atque omnes discrimine nullo

Exagitat miseros diro subigitque furore,

Utilitate fidem expendens, sua commoda tantum

Prospicit atque idem est pro tempore amicus et hostis. (11-14)

Osim toga, piše i da su bezbožni: „*immani pietas non regnat in hoste*“ (25).

S obzirom na to da je epigram kraća forma, autori u svojim epigramima koji su povezani s Turcima nisu odugovlačili. Trudili su se u što manje riječi reagirati na trenutne događaje te jezgrovito opisati što misle o Turcima pa nema puno epiteta. Kao i u drugim antiturskim djelima, spominje se njihova lukavost, okrutnost, odlučnost i bezbožnost. Jedina razlika je Turčinova hrabrost koja je također prikazana u spomenutom epigramu Frana Trankvila Andreisa.

6.4. Molitva

Poseban žanr u antiturskoj, ali i renesansnoj književnosti čini molitva. U prethodnim poglavljima je već rečeno da su humanisti voljeli umetati kršćansku tematiku u svoja djela jer je pripadnost Crkvi u renesansi bila bitna. Molitve su većinom bile dio antiturskih govora i pisama kao podžanr ili završna riječ u djelu, no neki su ih autori pisali kao cjelovito djelo. U ovome su radu analizirane dvije molitve, Marulićeva²² i Trankvila Andreisa²³.

Trogirski humanist Fran Trankvil Andreis je 1518. godine napisao molitvu Bogu potaknut svim nevoljama koje su pogodile Europu. U njoj moli Boga da pogleda na njih te na bezbožnog neprijatelja koji im prijeti (467). Spominje njihovo spaljivanje sela, pljačkanje kuća i otimanje blaga:

Nec satis est rapidis agros supponere flammis:

Maenia disiecit; vastatis aedibus amplae

Dirripiuntur opes: quas ingens cura, laborque

Tempore tam longo per summa pericula vitae

Legerat. /.../ (467, 19-23)

²² *Pro Adriano. VI. Pont. Max. M. Maruli Ad Christum Oratio* iz 1522. godine, str. 462.

²³ *Ad Deum contra Thurcas oratio carmine heroico* iz 1518. godine, str. 465-485.

Osim toga, autor (470) učestalim opisima Turaka (bezbožan i okrutan narod) dodaje i usporedbe s mitološkim elementima kako bi ih prikazao još gorima:

Ipse igitur saevo busiride²⁴ saevior hostis,

Atque Oethaeis²⁵ nimium crudelior aris

Sic tua contemnit temere decreta: fidemque

Debilitat: gratumque tibi, populumque fidelem

Conterit assiduis (velut ingens turbo) procellis.(75-79)

Nadalje, Trankvil Andreis (471) ih uspoređuje s vatrom koja proždire polja žita:

Non aliter flauas ignis depascit aristas

Precipitis Boreae sibilosis flatibus auctus:

Quam fera progenies vastos bacchatur in agros:

Continuis nostras vires quoque conterit horis. (117-120)

Isto tako autor (472, 128-129) tvrdi da je Turcima otac Enkelad, Gigant kojeg je Jupiter ubio gromom i zakopao pod Etnom („*hoc immane genus terra Enceladoque parente / progenitum*“).

Splićanin Marko Marulić je 1522. godine, uz pismo papi Hadrijanu VI., napisao molitvu Isusu za papu. U njoj moli Boga da otjera vukove daleko od kršćana („*commissisque sibi gregibus sic praesit hiantes / Vt procul ab caulis cogat abesse lupos*“, 5-6) i moli ga da uz papino vodstvo pogani prihvate kršćanske običaje (462).

Pročitavši ova dva djela, može se vidjeti da su u njima Turci oštro kritizirani te da je način na koji su to napravili u skladu sa stilskim odrednicama renesanse i humanizma. Molitva podrazumijeva otvoren razgovor s Bogom pa je autorima davala slobodu da pokažu sve svoje humanističko obrazovanje i umijeće pisanja dok traže da ih se sačuva od Turaka. To je značilo da su djela, uz religiozne motive, puna alegorija i mitoloških prisjećanja kojim se pokazivala učenost. No ako se sve misli o Turcima u ove dvije molitve trebaju sumirati,

²⁴ Busirid je egipatski kralj koji je žrtvovao strance koji su dolazili u zemlju.

²⁵ Eta je gora u Tesaliji na kojoj se Heraklo zapalio.

pokazat će se samo da su Turci ustrajan, okrutan, bijesan i bezbožan narod koji je već puno toga osvojio i sada želi pokoriti i hrvatske krajeve.

6.5. Elegija

Elegija je također doživjela ponovni procvat tijekom renesanse. Ona je uz epigram bila najučestaliji poetski žanr u cjelokupnoj antiturskoj književnosti (Jovanović, 2016: 109). U ovom su radu obrađene dvije elegije, jedna Ludovika Paskalića²⁶ te jedna Frana Božićevića Natalisa.²⁷

Splitski humanist Frano Božićević Natalis je oko 1535. godine napisao elegiju papi Pavlu III. za spas Klisa i njegova naroda od Turaka. U njoj opisuje zvjersko ponašanje Turčina. Donosi učestalu sliku iz antiturskih djela u kojoj je prikazano otimanje djevice iz krila majki i ružno tretiranje staraca:

Barbaries truculenta, ferox, immanis, acerba

Continuam nobis praebet amaritiam:

Virginibus raptis trucidantur paruula matrum

Pignora, pectoribus dissociata piis.

Insolita feritate senes trepidaeque puellae

Hoste lupis tamquam dilacerantur oues.(29-34)

Zbog toga ne čudi da ga se narod jako boji i da ga se uspoređuje s bijesnim morskim tjesnacem ili vukom:

Haud secus expertum iam saepe pauescimus hostem,

Quam pauet iratum quassa carina fretum.

Turcarum obscenis nostrates uultibus horrent,

²⁶Ad Marcum Grimannum classis pontificiae praefectum. 1538.

²⁷Ad sanctissimum dominum d. Paulum tertium, totius Christianae rei publicae diuino nutu pontificem maximum, quod oppidum Chlissae conseruando plurimae sacrosanctae fidei nationes saluabuntur elegia, 1535.

Horret ut inspectis agna tenella lupis. (53-56)

Autor također uspoređuje turske napade s vjetrovima koji šibaju goru Pind sa svih strana (57-60).

Sljedeća obrađena elegija je ona Ludovika Paskalića iz 1538. godine papinu kardinalu Marku Grimaniju.²⁸ Pjesma optimistično prenosi kako će se pobijediti Turci i kako će barbarska zemlja doći u kršćanske ruke („*Tempus enim, iam tempus adest, quo Barbara tellus / submittet tumidum sub iuga nostra caput*“, 25-26).

Vremenska razlika između ova dva djela nije velika. Radi se o samo tri godine, no raspoloženje u ove dvije pjesme potpuno je drugačije. Dok je Frano Božićević Natalis iskoristio svu slobodu koju mu je dana u elegiji da pokaže humanističko obrazovanje i pritom ocrni Turke što više može, Ludovik Paskalić u raspoloženju punom nade Turke samo usputno spominje u kontekstu pobjede nad njima. Možda su uzrok osobne preferencije autora, no uzrok može biti i mir koji je nakon više od deset godina uspostavljen između Ivana Zapolje i Ferdinanda I. Habsburškog u vrijeme pisanja Paskalićeve vedre elegije. Moguće da je Ludovik Paskalić zaista vjerovao da konačno dolazi mir i pobjeda nad Turcima.

6.6. Historiografija

Osvježenje u vidu originalnosti kada je u pitanju spominjanje Turaka tijekom 16. stoljeća svakako čine historiografski spisi. Jedan od razloga za to je već prethodno objašnjen u četvrtom poglavlju. Historiografski spisi nisu bili dio antiturske književnosti, niti su pozivali na pomoć pa se u njima moglo pročitati malo više informacija o Turcima. Njih je u ovom radu obrađeno četiri, tri Vrančićeva spisa te Stepanićev spis o opsadi Petrinje.

Kronološki, prvi obrađeni historiografski spis onaj je Antuna Vrančića iz 1538. godine. Prvo što se može naučiti o Turcima iz spisa je kako Turci nisu bili samo divljaci koji su pustošili posvuda, nego su imali i dobru diplomaciju. Prethodno je opisano kako su se nakon smrti Ludovika II. za ugarski tron borili Ferdinand Habsburški i Ivan Zapolja. Budući da je tadašnjem sultanu više odgovarao Ivan Zapolja, opisuje se kako je sultan poslao poslanika Ivanu poručujući mu da će sultan Sulejman uvijek biti Ivanov brat i prijatelj: „*Caesarem*

²⁸*Ad Marcum Grimannum classis pontificiae praefectum, 1538.*

Solimanum eundem erga illum esse et futurum posthac semper, quem semper hactenus expertus erat, et habere optavit, nempe amicum, fratrem et protectorem contra omnes, a quibus vexaretur“ (55). Poruka o prijateljstvu, makar i lažna, između sultana i kršćanskog vladara nije nešto što se često moglo pročitati kod hrvatskih latinista u 16. stoljeću. Da je poruka bila lažna, može se pročitati već na sljedećoj stranici spisa jer Vrančić (56) tvrdi da je Zapolja znao da su Turci lukavi: „*Nam et ipse, quum pridem artes, et mores, et perfidiam Turcarum longo usu bellorum probe didicerat, minus eis credit*“. Antun Vrančić (84) iznio je i kako je običaj Turaka nakon pobjede bio pustošiti i paliti, no bez svih onih detalja i epiteta koji inače postoje u antiturskim djelima (*Interim vero qua Turcae qua Tartari, ut fert mos militaris et victorum jus, principio passim discurrere, abaria ac pabulum quaerere, loca discere, postea omnia obvia igne consumere, omnia vastare, replere caede, praedam agere, nulli Lei integrae parcere*). Vrančić spominje i sultanovo držanje riječi nakon što su njegovi vojnici pustošili kraj koji su obećali da neće. Vrančić (84) piše:

Perlatis tamen his ad caesarem, tanta integritate illum esse dicunt, tametsi paganus sit, ut revocato in memoriam, quod a depopulando regno et vastitate edenda, temperaturum se recepisset, extemplo acerrimis edictis prohibuit eos a damnis inferrendis, jussitque omnes intra munitiones sese continere, donec quid facto vellet, ediceret.

Istog tog sultana autor (100) malo kasnije opisuje kao tiranina koji samo glumi prijatelja te koji je uvijek gladan darova jer tvrdi da će Zapolja radije umrijeti, nego mu biti prijatelj („*multo magis praestare cum gloria pro patriae salute ac decore suo, in bello mori, quam regnans, diutius Solimanum simulatum amicum et tyrannum insatiabilem munerum sustinere*“). Tome dodaje kako „*Nam Turcas venales esse, modo emptor non desit, nemo dubitet*“ (111). Ovdje se zapravo radi o korištenju Salustijeve fraze iz *Bellum Iugurthinum* (35.9) gdje je Jugurta rekao „*Urbem venalem et mature perituram, si emptorem invenerit*!“ odlazeći iz Rima.

Drugi obrađeni Vrančićev spis je onaj iz 1548. godine. U njemu Vrančić (185) objašnjava da je običaj Turaka poštediti puk, ali ukloniti sve velikaše koji su im po moći i vojničkoj vještini slični kad uređuju vlast u osvojenom području. Nadalje, osim što ubijaju plemiće („*potissimum siquidem plebi parcunt, eamque spe veterum libertatum studiis sibi vendicant, nobiles in ordinem cogunt, optimates, et si qui iis similes sunt autoritate et potentia, animoque praestant militari, vitam hos diu agere non sustinent*“, 185), ubijaju i

kršćane koji znaju njihov jezik kako ne bi izdali njihove planove ako ih čuju: „*Ea causa est, quod apud nos gnaros linguae ac morum homines non facile ferant, suspicantes semper ne doli ac technae, quibus nobiscum agunt, subinde detegantur, minusque illis procedat, quicquid in nos machinentur*“ (192). Vrančić (196) dodaje da plaćanje tributa ne sprječava Turke da divljaju nad nekime: „*Hac impudentia atque tyrannide consueverunt Turcae in omnes debacchari, quos tributis obnoxios dominationi suae subditos habent*“. Također, Turci su imali poseban način komunikacije koji je opisan jer Vrančić (209) tvrdi da su voljeli jednostavnost: „*deinde quod Turcae in orationibus ac sententiis suis oppido breves et expediti consueverunt esse, omnique procul tum artis tum eloquii habito lenocinio, nudam et succinctam rem aequae ab suis atque ab exteris requirunt*“. Vrančić (216) spominje i kako se Turcima opraštao svaki grijeh koji je bio usmjeren protiv kršćana („*nulla enim Turcae perfidia, nullis mendaciis, nullis dolis, quo sin Christianos expendunt, deteriores fiunt apud suos*“). Nadalje, zanimljiv je i citat sultana Sulejmana koji se odnosi na udovicu Ivana Zapolje te njegovog sina Ivana. On (218) upozorava velikaše da moraju štititi nemoćne: „*non enim principum est, in viduas et in pupillos saevire; urgere vero ad extrema, quos et Deus et fortuna ipsa dereliquit, etiam impium, nedum inhumanum esse duco*“.

Zadnji spis Antuna Vrančića obrađen u ovome radu napisan je 1551. godine. Prvo što se o Turcima može pročitati je nepoštovanje primirja. Naime, autor (253) tvrdi da u četverogodišnjem periodu primirja, Turci primirje nisu poštovali ni mjesec dana („*miles Turcae ispius limitaneus, qui eas ne mensem quidem unum toto jam exacto quadriennio integra fide servavit*“). Nadalje, autor (255) u djelu prenosi sultanovu direktnu zapovijed vezanu uz pustošenje: „*Aly passae haec fuere mandata: Fines regis Ferdinandi quotidianis excursionibus vastaret, ferro et igne cuncta prosterneret, quae in praedam agi nequirent, fines suos propagare conniteretur*“. Time vidimo da uništavanje i pustošenje, na koje se autori žale u antiturskim djelima, nije bilo slučajno jer su to upute dobivene od sultana. Antun Vrančić (259) je u ovom spisu zabilježio i kako su se Turci jednom prilikom bojali upustiti u borbu s Ugrima što može razbiti sliku o njima kao neustrašivima. Iako je opisano nekoliko situacija u kojima su Turci izgubili 1551. godine (Lőrincova pobjeda nad Turcima blizu Ostrogona, 260; ugraska pobjeda blizu utvrde Bobovec, 262) toj ranjivoj percepciji Turaka je posebno pridonio jedan njihov poraz (gdje je jedan kršćanin ubio deset Turaka da bi zaštitio suprugu, 266) te je autor (267) dodao kako je to primjer da se Turci mogu pobijediti plemenitim duhom i ustrajnošću: „*ostendit etiam plebeo exemplo, Turcas posse vinci, in*

eosque non tam viribus maximis, quam generosis animis, beligerandique assiduitate et pertinacia opus esse“.

Zagrebački biskup Nikola Stepanić Selnički je također napisao historiografski spis o opsadi Petrinje 1596. godine na temelju vlastitog iskustva.²⁹ U njemu nema puno generalnih tvrdnji o Turcima jer je rad usko usredotočen na jedan događaj, za razliku od Vrančićevih spisa. Autor spominje tursku okrutnost i govori da im ništa nije sveto: *„Inhumana praeterea in omnes et maxime in Christiana mancipia crudelitas, perfidia plusquam Turcica, nihil ueri, nihil sancti, nullius dei metus, nullum ius iurandum, nulla pietas, nulla religio.“* Biskup također spominje tursku ustrajnost jer su Petrinju opsjedali danima i noćima: *„verba quidem hostes nostris dare videbantur, interea tamen ab oppugnatione non cessabant, sed quo citius uoti compotes euaderent, dies noctesque stupendos ad euertendam Petriniam agebant cuniculos.“*

Sagledavši sve rečenice koje se u historiografskom korpusu odnose generalno na Turke, može se zaključiti da Turci nisu bili samo barbarski narod koji su išli od mjesta do mjesta i pustošili, nego da su imali dobar politički sustav. Svi njihovi potezi i pohodi su bili koordinirani, a ako je tko od njihovih kršio zapovijedi dobivene s vrha, bio je upozoren ili kažnjen. Također, moglo se vidjeti da su vrlo dobro glumili prijatelje samo kako bi došli do novca kojim su se uvijek mogli potkupiti. Nadalje, pokazano je kako se Turke moglo svladati te kako nisu bili neustrašivi.

Po pitanju stilskih značajki ovog žanra u 16. stoljeću, vidljiva je jednostavnost i konkretnost žanra jer nema puno epiteta, nizanja istih misli, preuveličavanja ili okolišanja. Također, autori su se trudili biti objektivni. Sve navedeno je u skladu s današnjim značajkama ovog žanra jer se i danas povijesna djela trude biti objektivna te na jednostavan način iznijeti povijesne činjenice.

6.7. Putopis

Putopis je književno-znanstvena vrsta u kojoj autor iznosi zapažanja i misli o stvarima koje je vidio na svom putovanju. „Putopis je često i žanrovski kontaminiran pa se oblikuje i u

²⁹*Historia obsidionis Petriniae et cladis Szerdarianae a reuerendo domino Nicolao Zelnicey, electo episcopo Quinqueecclesiensi conscripta.*

privatnijim žanrovima – dnevnicima, pismima, autobiografskim zapisima i memoarima“ (Hrvatska enciklopedija 2017). Iz tog je razloga zanimljivo analizirati putopis koji opisuje iskustvo u Turskoj. Bartol Jurjević je 1552. godine objavio knjižicu s nekoliko poglavlja koja je prethodno pojedinačno objavio.³⁰ Naime, autor je bio u turskom zarobljeništvu te je vidio puno toga i na temelju vlastitog iskustva napisao je djelo kojem čak u naslovu stoji da je vrijedno čitanja svakom kršćaninu. Knjiga sadrži poglavlje o turskim običajima, o odnosu prema kršćanskim robovima, postoji i prikaz rasprave s učenim Turčinom, proročanstvo, plač zbog kršćanskog jada te poticaj za ustanak protiv Turaka. Djelo se generalno može shvatiti kao putopis iako razlog zbog kojeg je autor putovao nije bio klasičan. Također, kao što je rečeno, putopis često može biti kontaminiran pa su vidljivi autobiografski elementi jer je autor bilježio i ono što se njemu dogodilo.

Putopis Bartola Jurjevića prepun je informacija koje mogu proširiti sliku o tome kakvi su Turci. Autor (13) tvrdi da su Turci slavili svakog kršćanina koji je prešao na njihovu vjeru i obrezao se („*Si autem ex Christianis quispiam sua sponte confesso Mehemmeto circumcidi se patiatur, quod saepe contingit, propter gravissimum iugum, et onus tributi, talis ducitur per omnes uicos atque plateas ciuitatis, summo cum honore, et gaudio populi sonantium tympana*“). Također, u djelu se može pročitati kako Turci kao muslimani nisu prodavali svoju svetu knjigu zbog straha da je netko ne bi uništio ili dirao prljavim rukama („*et nemo audet Christiano, uel alterus fidei seu religionis homini uendere Alcoranum, aut alia eorum scripta, ne abiecta palpentur pedibus, uel inmundis manibus contrectentur, alioquin capitis poena plecterentur: quare in hac re nobis profecto meliores dici possent*“, 16). Tvrdi da ostatke žrtvovane hrane iz hramova daju ribama te da oslobađaju ptice koje su prinošene („*multos uidi, qui auiculas reclusas, dana pecunia ualoris auiculae, euolare iusserint, alios panem piscibus in flumen proijcere amore Dei, dicentes se pro tali pietate erga egentes mercedem amplissimam a Deo consecuturos*“, 25). Nadalje, mnogi autori opisuju tursko pustošenje te se kod Antuna Vrančića (1538: 84) moglo vidjeti da je sultan kažnjavao samovolju turskih vojnika, no Bartol Jurjević (1552: 35) tvrdi da se vojnici nisu usuđivali ništa ugrabiti u ratu bez dopuštenja („*Tanta seueritas disciplinae fit in bello, ut nemo militum ausit aliquid iniuste rapere, alioquin sine misericordia puniretur*“). Nadalje, iako su nas drugi autori upoznali s okrutnošću prema kršćanima, Jurjević (39) dodaje još neke primjere gdje Turci bivaju kažnjeni. Tvrdi da mora biti ubijen onaj tko je ubio nekoga ili nešto ukrao od sugrađana. Kada su u pitanju odnosi prema kršćanima, autor (51) potvrđuje odvođenje kršćana u ropstvo:

³⁰*Libellus vere Christiana lectione dignus diuersas res Turcharum breui tradens.*

„*Svscipienti Turcarum Imperatori, adversus Christianos expeditionem, inter reliquos mercatores semper comes est ingens turba mangonum, et lanistarum, camelis insidiens: hi in spem mancipiorum longissimas catenas secum deferunt.*“ Nadalje, autor (52) svjedoči istinitost tvrdnji o turskom ubijanju kršćana koji su prestari za rad („*raro enim eis parcunt, quos aetas multorum annorum parum uendibiles fecit*“). Iako je Antun Vrančić (1548: 222) u historiografskom spisu spomenuo da se zarobljenice trebaju osloboditi nakon 5 godina, Bartol Jurjević (64) tvrdi da Turci nisu oslobađali zarobljenice. Autor Jurjević (64) također spominje sina kralja Ivana Zapolje: „*Et quod nunc Ioannis Regis filio fauent, non alio consilio faciunt, quam si illis Hungaria adimitur, eum immittant ad res novas moliendas: ubi illis segura possessio Hungariae fuerit, haud dubie e vita tolletur, nam Turcae in ea re nec generis, nec soceris, immo ne fratribus quidem parcunt.*“ Time potvrđuje tvrdnje Antuna Vrančića o namjerama koje se skrivaju iza zaštite sina kralja Ivana. Osim toga, u djelu postoji poglavlje koje se naziva *Deploratio Christianorum* gdje je način na koji autor (101) spominje turska mučenja sličan onom u protuturskim govorima ili pismima jer tvrdi da mladež oba spola stradava od turske požude: „*Alii ut puta utriusque sexus iuuentus: mangonum et lanistarum impuram libidinem patiuntur: ubi auditur ingens ploratus et ululatus adolescentium uim patientium*“). Također, u poglavlju *Exhortatio contra Turcas* Jurjević (111) objašnjava tko kršćane stalno pobjeđuje dok opisuje da su kršćani paradoksalno pobijeđeni od robova koji se bore za vlastito ropstvo: „*attamen (proh dolor) uincimur: et uincimur ab his, qui in seruitutem uincunt: et serui pro seruitute bella gerunt contra nos*“.

Pogledavši sve izdvojene dijelove, može se zaključiti kako su Turci bili jednako okrutni prema kršćanima kao i prema svom muslimanskom narodu ako se krše pravila. Također se može zaključiti da su bili poslušni i da su poštovali svoju religiju. Nadalje, u odnosu prema kršćanima autor potvrđuje gotovo sve što se moglo čuti kod drugih autora, no na potpuno drugi način. Jednostavnim jezikom bez puno epiteta i s nekim novim detaljima prepričava ono što je vidio tako da se iz čitanja odmah može zaključiti kako ovo djelo nije isključivo antitursko i kako autor nije želio nekoga pokrenuti na djelovanje. Zbog toga putopis pokazuje i tursko funkcioniranje u svakodnevnim situacijama izvan ratnih pohoda. Iznimku čine poglavlja *Exhortatio* i *Deploratio* gdje je način izražavanja sličniji protuturskoj književnosti.

6.8. Rezultati analize percepcije Turaka s obzirom na žanrove

Nakon što su dvadeset i dva obrađena djela podijeljena u žanrove i analizirana, konačno se mogu donijeti zaključci o razlikama između žanrova i sličnostima među njima u percepciji Turaka.

Ono što je slično u svim žanrovima je strah od Turaka koji je izražen u svakom djelu. Opisuje se koliko im malo treba da osvoje hrvatske krajeve, upozorava se na opasnost koja prijete svim susjednim zemljama zbog toga. Druga zajednička stvar koja je vidljiva u percepciji Turaka u svakom žanru je turska okrutnost prema kršćanima. Neki žanrovi su u detalje opisivali otimanje djece iz majčina krila, oskvrnjivanje crkvi (govori, pisma, elegija, molitva), a neki su to samo spomenuli (epigram, putopis, historiografija). To je ujedno vodilo do otkrivanja njihove bezbožnosti. Također, spominje se turska pohlepnost i želja da pokupe sve što mogu dok osvajaju. Nadalje, vidljivo je da svaki žanr spominje veliku moć Turaka. Izrečena je negdje u više rečenica, a negdje u manje, ovisno o žanru. Zajednički je stav da su Turci bili vrlo moćan narod i Europa im se mogla suprotstaviti jedino ujedinjenjem svih naroda.

Ono što je različito u percepciji koju nam o Turcima donose različiti žanrovi je količina informacija koju zapravo nude. Zna se da su latinska djela hrvatskih humanista bila čitana i slušana izvan Hrvatske te su bila prozor u svijet suživota s Turcima kao i izvor informacija o Turcima za druge europske narode, no velika većina žanrova pružala je tek informacije da su Turci okrutni, moćni, bezbožni. Iako epigram Trankvila Andreisa pokazuje hrabrost Turčina, a govor Petra Cedulina izražava divljenje turskoj vojsci, više se o Turcima ipak uspjelo saznati prvenstveno iz historiografije i putopisa. Tako naprimjer možemo pročitati da su Turci imali humaniju stranu. Također, da su toliko poštovali svoju vjeru da nisu htjeli bacati hranu pa su svinjsko meso davali kršćanima. Zbog iste vjere su se veselili preobraćenom kršćaninu. To nam pokazuje da je suživot s kršćanima bio moguć. Nadalje, turska pohlepa dok osvajaju nove krajeve vidljiva je u svakom žanru, no jedino historiografija i putopis nude više informacija. Tako nam ta dva žanra naprimjer nude opis funkcioniranja vojske ili tursko hinjenje prijateljstva sa svakim tko mu je mogao donijeti korist. Pokazuju da je sve pustošenje bilo koordinirano s vrha jer su se svi bojali sultana te ne bi radili ništa bez njegova odobrenja. Historiografija kao žanr nije iznenadila većim brojem informacija i većom objektivnosti, no putopis jest. Ovome u prilog ide činjenica da se radi o putopisu Bartola

Jurjevića, osobe koja je bila u turskom zarobljeništvu te ima sve pravo da Turke samo ocrnjuje, no to nije tako. Jurjević donosi veliki broj praktičnih informacija o Turcima te je možda zbog toga on doživio veću popularnost od ostalih autora.

7. Pregled izraza

Uz to što su autori pisali o Turcima, zanimljiv je također način na koji su ih karakterizirali. Ti izrazi nam jednako mogu pomoći u opisu slike o Turcima kao i citati izdvojeni u prethodnim poglavljima. Iz tog će razloga ovo poglavlje donijeti pregled izdvojenih pridjeva i imenica koje su služile u opisu Turaka. Izdvojeni izrazi će zbog lakšeg pregleda biti podijeljeni u nekoliko grupa.

7.1. Turci kao moćni neprijatelji

Najučestaliji sinonim za Turke je neprijatelj tj. *hostis*. U trinaest od dvadeset i dva obrađena teksta je taj termin upotrijebljen barem jednom u nekoj sintagmi.³¹ Drugi izrazi korišteni kao sinonim za neprijatelja su *aduersarii*³², *perduelles*³³ i *inimicus*.³⁴ Još jedan termin koji pripada ovoj skupini je i *sicarius* koji je upotrijebio Frano Marcello.³⁵ Osim imenica, korišteno je i puno pridjeva koji označavaju moć i bijes neprijatelja. Tako naprimjer Fran Trankvil Andreis i Frano Marcello tu upotrebljavaju pridjev *saevus*.³⁶ Isto tako, Marcello koristi pridjev *truculentus* 1503. godine, dok ga 1535. godine upotrebljava Frano Božićević Natalis.³⁷ Jedan izraz za Turke koji nije ponavljan iz ove kategorije je *ferocissimus ac infensissimus hostis* koji je 1518. godine u svojoj molitvi napisao Fran Trankvil Andreis (466). Nadalje, da su Turci moćan neprijatelj potvrđuje biskup Ivan Statilić (444) 1521. godine kada ih naziva

³¹ Marcello 1503; Zane 1512; Kožičić Benja 1516; Trankvil Andreis 1518; Berislavić 1518; Statilić 1521; Marulić 1522a; Marulić 1522b; Božićević Natalis 1535; Trankvil Andreis 1537; Jurjević 1552; Trankvil Andreis 1565; Stepanić 1596.

³² Kožičić Benja 1516, 609.

³³ Marcello 1503, 401.

³⁴ Statilić 1521, 443.

³⁵ 1503, 413.

³⁶ Marcello 1503, 402; Trankvil Andreis 1518, 470.

³⁷ Marcello 1503, 401; Božićević Natalis 1535.

jactabundus potentissimus ac efferus hostis. U ovu skupinu neprijatelja se može uvrstiti i izraz *tyrannus* jer su autori izraz *tyrannus* koristili u kontekstu nasilnika. Izraz je barem jednom pronađen u šest obrađenih djela.³⁸

7.2. Turci kao barbari

Još jedan učestali izraz je *barbarus* koji su autori koristili u obliku pridjeva i u obliku imenice (*barbarus*, *barbaricus*, *barbaries*) da bi Turke opisali kao divlje i okrutne.³⁹ Marko Marulić (22) u epigramu iz 1522. godine piše da su Turci *barbarus hostis*, a u pismu iz iste godine slično tvrdi da su *barbarica gens* (456). Marko Marulić i Frano Božićević Natalis su također koristili imenicu istog korijena da bi oslovili Turke. Marulić tvrdi da su *perfida barbaries*, a Frano Božićević Natalis da su *superba barbaries*.⁴⁰

7.3. Turci kao životinje

Hrvatski latinisti Turke su uspoređivali i sa životinjama. Marulić ih u svom pismu naziva zvijerima odnosno *bestiae* (1522: 453) i *bellua* (1522: 457). Te je izraze za svoje neprijatelje često koristio i Ciceron⁴¹ te Marulić ovime pokazuje svoju humanističku potkovanost. Nadalje, Marko Marulić ih naziva vukovima, odnosno latinskim terminom *lupus*⁴² kako bi sliku iz *Biblije* u kojoj vuk želi pojesti stado⁴³ (kršćane) prenio u svoja djela i time još jednom pokazao obrazovanost i kršćansku orijentaciju („*commissisque sibi gregibus sic praesit hiantes ut procul ab caulis cogat abesse lupos*“, Marulić, 1522c: 462). Istu tu sliku koristi Frano Božićević Natalis (1535: 13-14) u svojoj elegiji. Također, splitski nadbiskup Bernard Zane (1512, 436) rabi jedan zanimljiv izraz koji se može svrstati u ovu kategoriju, a to je „*sanguinem nostrum sitientes*“⁴⁴ jer su Turci bili žedni krvi kao životinje. Još jedan zanimljiv

³⁸ Berislavić 1518; Marulić 1522a; Božićević Natalis 1535; Vrančić 1538; Vrančić 1548; Cedulin 1594.

³⁹ Pridjev ili imenica *barbarus* je barem jednom pronađen u pet djela: Marulić 1522a; Marulić 1522b; Marulić 1523; Božićević Natalis 1535; Paskalić 1538.

⁴⁰ Marulić 1523, 106; Božićević Natalis 1535.

⁴¹ Cic. *Arch.* 19.4; Cic. *Cael.* 26.2 itd.

⁴² Marulić 1522b, 453; Marulić 1522b, 459; Marulić 1522c, 462; Božićević Natalis 1535; Božićević Natalis 1535.

⁴³ Evanđelje po Ivanu 10, 1-21.

⁴⁴ 1512, 436.

sinonim za Turke je jastreb odnosno *miluus*⁴⁵. On je upotrijebljen tri puta i sva tri puta se radilo o parafraziranju Ezopove basne o jastrebu, žabi i mišu⁴⁶ pri čemu su u ovom slučaju žaba i miš europski narodi koji se međusobno bore dok ih jastreb vreba („*Dum enim medio in lacu rana murem sibi alligatum in ima trahit ut mergat, et mus in sublime nititur ut evadat, miluus illis altior in superficie aquae volutantes conspiciatus, repente directo in illos volatu ambos unguibus comprahendit, rostroque dilaniauit*“, Marulić, 1522b: 457). Također, Šimun Kožičić Benja (1516: 609) turski narod naziva zmijom (*serpens*).

7.4. Turci kao elementarna nepogoda i opasnost

Turci su također često izjednačavani s elementarnim nepogodama. Marko Marulić (1522b: 454) ih naziva *cataclysmus* odnosno poplavom koja će se proširiti. Isti ih autor (1522b: 454) također naziva i *incendium* tj. „požar“. Nikola Stepanić (1596) tvrdi da su *nubes*, odnosno „oblak“ koji je prosuo rat nad naše područje. Trogirski arhiđakon Ivan Statilić (1521: 444) ih naziva *pestis* i *tabes*, dok ih Bernard Zane (1512: 438) naziva trenutnom bolešću (*praesentaneus morbus*). Također, Bernard Zane i Marko Marulić turski narod nazivaju *periculum*.⁴⁷

7.5. Turci kao nevjernici i protivnici kršćanstva

Turci kao nevjernici i protivnici kršćana su još jedna kategorija u prikazivanju Turaka jer su ih autori više puta kroz imenice i pridjeve tako oslovljavali. Onaj najučestaliji izraz je svakako pridjev *infidus* (1522b: 453), odnosno *infidelis*⁴⁸ koje Marko Marulić spominje u svom pismu. U istom djelu Marulić spominje i izraz *prophanus* (1522b: 460), ali i sintagmu *omnium Antichristorum impiissima natio* (1522b: 462). Marulić (22) također koristi pridjev *infensus* kao atribut u epigramu iz 1521. godine kada sinonim za Turčina postaje *infensus Maumetes*. Biskup Petar Berislavić (1518) u svom pismu također koristi pridjev *perfidus* da bi Turke opisao kao nevjerne. Berislavić je osim toga upotrijebio dvije zanimljive sintagme u istom

⁴⁵ Marulić 1522a, 22; Marulić 1522b, 457; Trankvil Andreis 1565.

⁴⁶ Ezop 2017, 35.

⁴⁷ Zane 1512, 438; Marulić 1522, 454.

⁴⁸ 1522b, 451; 453; 460.

pismu. Prva je *spurcissimus Christiani nominis hostis*, a druga je *spurcissimus crucis Christi hostis*. Slična sintagma je i *insecutor Christi almae fidei pessimus* koju je u svom djelu upotrijebio trogirski biskup Frano Marcello (1503: 401). Svoju verziju ovog izraza je također ponudio trogirski arhiđakon Ivan Statilić (1521: 444) utvrdivši da su Turci *teterrimus Christiani nominis hostis*. Hvarski biskup Petar Cedulin (1594: 638) Turke u svom djelu naziva *devastator et destructor Religionis*.

7.6. Rezultati pregleda izraza

Pregledom izraza kojima su se Turci u ovim djelima nazivali, može se još jednom zaključiti da hrvatski humanisti o njima nisu imali lijepu sliku. Ukoliko ih nisu nazivali doslovno imenom njihova naroda (Turcima), nazivali su ih neprijateljima. Drugi izrazi koje su koristili za Turke su tirani, barbari, životinje (u smislu zvijeri i grabežljivaca). Uspoređivali su ih s elementarnim nepogodama i nazivali ih neprijateljima kršćanstva te bezbožnicima. Sve to ima korijene u antičkoj književnosti s obzirom na to da su djela pisana u 16. stoljeću kada je vladao humanizam i strast za proučavanjem antike. Učenost se mjerila poznavanjem antičke književnosti. Tako je termin *perduelles* za svoje neprijatelje prije Marcella volio upotrebljavati Plaut.⁴⁹ Pridjev *truculentus* je također volio koristiti Plaut u svojim dramama, čak mu jedna drama nosi isto ime. *Sicarius* ili *serpens* su termini koje je upotrebljavao Ciceron u svojim govorima protiv znamenitih ljudi.⁵⁰ Nadalje, izraz *ferocissimus hostis* je također Tit Livije koristio u svom djelu *Ab urbe condita*.⁵¹ Također, izraz *pestis* za nešto loše je bio vrlo popularan u antici⁵². Priča o jastrebu, žabi i mišu je direktno preuzeta od Ezopa. To još jednom dokazuje činjenicu da su se hrvatski humanisti ugledali na antičke pisce tijekom pisanja i da je bilo bitno upotrijebiti izraze korištene u antici da bi se pokazala učenost. Različit je samo kontekst u kojem su se izrazi koristili. Dok su u prošlosti neprijatelji bili pojedini uglednici ili likovi u dramama, kod hrvatskih humanista su to bili Turci.

⁴⁹ Plaut. *Amph.* 250; Plaut. *Cist.* 201.

⁵⁰ Cic. *S. Rosc.* 39.3; Cic. *Catil.* 2.7.6; Cic. *Vatin.* 4.7 itd.

⁵¹ Liv. *Ab urbe condita* 38.47.6.2.

⁵² Usp. Npr. Plaut. *Amph.* 581; Cic. *Mur.* 85.5; Cic. *Dom.* 26.1 itd.

Zaključak

Analiza svih obrađenih djela pokazala je kako razlike u percepciji s obzirom na prvotnu namjenu ima. Dok žanr *antiturska* pruža isključivo negativnu sliku o Turcima i voli generalizirati u opisima, tekstovi u kojima je traženje pomoći protiv Turaka bilo u drugom planu, pružaju veći broj informacija te pokazuju i pozitivnu tursku stranu. Također, postoji razlika u percepciji prije i poslije bitke na Mohačkom polju (1526. godina). Dok su se prije Mohačke bitke autori tek upoznavali s Turcima i u strahu zbog intenzivnih napada pisali isključivo antitursku književnost, poslije Mohačke bitke dobivamo više informacija i manje generaliziranja i u žanru *antiturska* i u djelima koja nisu isključivo antiturskog karaktera. Konačno, kad su se analizirala djela s obzirom na žanrove, također se mogla vidjeti razlika. Svi su smatrali da su Turci okrutan, moćan i bezbožan narod koji želi sve osvojiti te koji uništava sela svojom pohlepom, no pisma, govori, molitve i elegije su zbog stilskih odrednica žanra (ovi žanrovi subjektivno opširno pripovijedanje, metafore i usporedbe smatraju poželjnim) to izražavali s više riječi. S druge strane, putopis i historiografija kao žanrovi nude više saznanja o Turcima. U njima je prikazana njihova humanija strana, ponašanje u svakodnevnim situacijama, način vođenja države, hijerarhija, ali i da ih se može savladati i nadmudriti.

Nadalje, analizom izraza je došlo do otkrivanja nekih učestalih termina za turski narod gdje je Turčin bio *hostis*, *barbarus*, *tyrannus*, *pestis*, *bestia*, *periculum* i *infidus*. Dakle, hrvatski latinisti su ih u 16. stoljeću smatrali barbarima, tiranima, neprijateljima kršćanstva, nevjernicima, kugom i zvijerima.

Konačno, sagledavši ovih nekoliko aspekata analize, može se zaključiti kako ipak najveću težinu ima aspekt prvotne namjene teksta te je za bolje razumijevanje Turaka i njihovu karakterizaciju bolje čitati renesansnu književnost koja nije bila isključivo antiturska. No, u ovom djelu je obrađeno samo 18 antiturskih djela 16. stoljeća, a već je bilo vidljivo kako su djela pisana nakon 1526. godine pružala širu sliku o Turcima. Budući da ih hrvatska književnost nudi još mnogo više, prostora za daljnje istraživanje svakako ima. S obzirom na to da su Turci igrali veliku ulogu u ranom novom vijeku Hrvatske i Europe, hrvatski latinisti duguju povijesti dubinsko istraživanje ove teme.

Popis korištenih izvora

Andreis, Fran (1518.) „Ad Deum contra Thurcas oratio carmine heroico“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 465-485.

Andreis, Fran (1537.) „Millos Pariseuich pugnati ex prouocatione cum Bachota Turco“ u: *Croatiae auctores Latini*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.255:2:5.croala> (stranica posjećena: 20. srpnja 2017.)

Andreis, Fran (1565.) „In filium Ioannis regis, Tranquillus“, u: *Croatiae auctores Latini*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.255:2:2.croala> (stranica posjećena: 20. srpnja 2017.)

Berislavić, Petar (1518.) „Petrus Berislavus episcopus Vespriminensis Leoni papae X, versio electronica“ u: *Croatiae auctores Latini*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.152:1.croala> (stranica posjećena: 13. srpnja 2017.)

Božićević Natalis, Frano (1535.) „Ad sanctissimum dominum d. Paulum tertium, totius Christianae rei publicae diuino nutu pontificem maximum, quod oppidum Chlissae conseruando plurimae sacrosanctae fidei nationes saluabuntur elegia“, u: *Croatiae auctores Latini*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.97:2:78.croala> (stranica posjećena: 22. srpnja 2017.)

Cedulin, Petar (1594.) „Discursus domini Petri Cedolini ad Clementem VIII pro defensione contra Turcam“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 637-646.

Čoralić, Lovorka (2005.) „Dalmacija i Boka kotorska u 16. stoljeću“ u M. Valentić (ur.) *Povijest Hrvata, od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, str. 67-71.

Duda, Dean (2005.) „Hrvatska književnost u 16. stoljeću – renesansa“ u M. Valentić (ur.) *Povijest Hrvata, od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, str. 91-97.

Ezop (6. st. pr. Kr./2017.) *Basne*, prev. I. Filipović, http://gimnazija-sb.com/portal/wp-content/uploads/2015/02/ezop_basne.pdf (stranica posjećena: 06. kolovoza 2017.)

Frankopan, Vuk (1530.) „Oratio ad serenissimum Carolum V per Vuolffgangum de Frangepanibus habita“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 613-620.

Glavičić, Branimir (1990.) „Hrvatski latinisti-humanisti na razmeđu XV-XVI. stoljeća“, *Senjski zbornik*, Senj: Gradski muzej Senj-Senjsko muzejsko društvo, str. 61-68.

Gligo, Vedran (1983.) „Predgovor“ u V. Gligo (ur.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos

Gortan, Veljko, Vratović, Vladimir (ur.) (1969.) *Hrvatski latinisti*, svezak I., Zagreb: Matica Hrvatska – Zora

Hrvatska enciklopedija (ur. Slaven Ravlić), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <http://www.enciklopedija.hr/>

Irwin, Robert (1999.) „Islam and the Crusades, 1096–1699“ u J. Riley-Smith (ur.) *The Oxford History of the Crusades*, Berkshire: Cox & Wyman Ltd Reading, str. 211-258.

Jovanović, Neven (2016.) „*Antitursica iterata* – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost“ u *Colloquia Maruliana XXV*, Split: Književni krug Split-Marulianum

Jurjević, Bartol (1552.) *Libellus vere Christiana lectione dignus diuersas res Turcharum breui tradens Bart. Geor. ph. authore*, Romae: Apud Anthonium Bladum impressore[m] cameralem

Klaić, Vjekoslav (1911.) *Povijest Hrvata - svezak treći, dio prvi: Doba kraljeva Ferdinanda I., Maksimilijana i Rudolfa : (1527-1608)* Zagreb: Tisak i naklada knjižare L. Hartmana

Klaić, Vjekoslav (1980.) *Povijest Hrvata: knjiga četvrta*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske

Kožičić Benja, Šimun (1516.) „De Corvatiæ desolatione“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 605-610.

Manea-Grgin, Castilia (2014.) „Uvod“ u A. Vrančić, *Historiografski fragmenti*, prev. Š. Demo, Šibenik: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“

Marcello, Frano (1503.) „De excursionem Turcarum“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 397-414.

Marulić, Marko (1521.) „De Gallis et Hispanis inter se bellantibus“, u: D. Novaković (ur.) (1999.) *Glasgowski stihovi*, Zagreb: Matica Hrvatska, str. 22

Marulić, Marko (1522.a) „In discordiam principum Christianorum“, u: D. Novaković (ur.) (1999.) *Glasgowski stihovi*, Zagreb: Matica Hrvatska, str. 24.

Marulić, Marko (1522.b) „Epistula domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI pont. maximum“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 449-461.

Marulić, Marko (1522.c) „Pro Adriano. VI. Pont. Max. M. Maruli Ad Christum Oratio“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 462.

Marulić, Marko (1523.) „Ad Clementem VII. Pontificem Maximum“, u: D. Novaković (ur.) (1999.) *Glasgowski stihovi*, Zagreb: Matica Hrvatska, str. 106-109.

Paskalić, Ludovik (1538.) „Ad Marcum Grimannum classis pontificiae praefectum“, u: *Croatiae auctores Latini*, <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.259:3:4.croala> (stranica posjećena: 22. srpnja 2017.)

Solar, Milivoj (2005.) *Teorija književnosti*, Zagreb: Školska knjiga

Statilić, Ivan (1521.) „Hungariae legati oratio“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 441-446.

Stepanić Selnički, Nikola (1596.) „Historia obsidionis Petriniae et cladis Szerdarianae a reuerendo domino Nicolao Zelnicey, electo episcopo Quinqueecclesiensi conscripta“, u: *Croatiae auctores Latini* <http://www.ffzg.unizg.hr/klafil/croala/cgi-bin/getobject.pl?c.301:1.croala> (stranica posjećena: 17. srpnja 2017.)

Thomas, David, Chesworth, John (ur.) (2015.) *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, volume 7, Leiden/Boston: Brill

Valentić, Mirko (1994.) „Hrvati u stogodišnjem ratu 1493.-1593.“ u I. Goldstein (ur.) *Sisačka bitka 1593*. Sisak: Povijesni arhiv, str. 19-31.

Valentić, Mirko (2005.) „Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493.-1593.)“ u M. Valentić (ur.) *Povijest Hrvata, od kraja 15. st. do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, str. 3-25.

Vrančić, Antun (1538.) „De apparatu Joannis regis contra Solimanum caesarem in Transsylvaniam invadentem“, u: L. Szalay (ur.) (1857.) *Monumenta Hungariae Historica, svezak II*, Pest: Eggenberger etc. str. 50-118.

Vrančić, Antun (1548.) „Paulo Jovio Novocomensi Antonius Wrancius S. P. D.“, u: L. Szalay (ur.) (1857.) *Monumenta Hungariae Historica, svezak II*, Pest: Eggenberger etc. str. 178-226.

Vrančić, Antun (1551.) „Fragmentum rerum hungaricum anni 1551“, u: L. Szalay (ur.) (1857.) *Monumenta Hungariae Historica, svezak II*, Pest: Eggenberger etc. str. 252-268.

Woodward, Geoffrey (2017.) „The Ottomans in Europe“, *History Today*, <http://www.historytoday.com/geoffrey-woodward/ottomans-europe> (stranica posjećena: 2. srpnja 2017.).

Zane, Bernard (1512.) „Oratio reverendissimi Domini Archiepiscopi Spalatensis habita in Prima Sessione Lateranensis Concilii“, u: V. Gligo (ur.) (1983.) *Govori protiv Turaka*, Split: Logos, str. 414-439.

Popis tablica

Tablica 1. Popis obrađenih djela